

4e Jaargang.

No. 1.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Beschermvrouw H. M. de Koningin.

November 1902.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50.

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, Amsterdam.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, van Eeghenlaan 17, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Plantsoen 43, Leiden, of A. PTT, Keizersgracht 525, Amsterdam.

Officieele Berichten.

Door het bestuur zijn tot corresponderende leden benoemd de H.H.:

A. van Beek, pastoor te Rotterdam.

Prof. Dr. P. J. Blok te Leiden.

Mr. A. C. Bondam te 's-Hertogenbosch.

C. Deelder, pastoor te Utrecht.

A. J. Derkinderen te Laren.

Prof. H. Evers te Delft.

Prof. Dr. A. Goldschmidt te Charlottenburg.

P. J. van Harderwijk, pastoor te Schiedam.

F. F. W. Heintz te Leiden.

G. J. Honig te Zaandijk.

Mr. J. W. Snouck Hurgronje te 's-Gravenhage.

Dr. F. H. G. van Iterson te Gouda.
 C. A. Kalbfleisch te Vlissingen.
 C. J. van Leembruggen te Leiden.
 Mr. W. Polman Kruseman te Middelburg.
 M. L. C. Staring te Dordrecht.
 W. J. Tuyn te Edam.
 Mr. Storm Buijsing te Zutphen.
 Generaal Th. J. A. van Zijll de Jong, Huize Baak bij Zutphen.

LEDENLIJST.

Bestuur :

Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, *voorzitter*.
 Mr. J. C. Overvoorde, *secretaris*.
 Mr. J. A. Feith, *penningmeester*.
 F. A. Hoefer.
 Jhr. Mr. F. van Rijckevorsel.

Redactie van het Bulletin :

E. W. Moes.
 Mr. J. C. Overvoorde.
 A. Pit.

Leden :

Alkmaar (Commissie van toezicht op het stedelijk museum te —).
 Amsterdam (Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te —).
 Amsterdam (Vereeniging Rembrandt te —)
 Amsterdam (Koninklijk Genootschap voor munt- en penningkunde te —).
 Amsterdam (Regenten der stichting »Amstelkring» te —).
 Amsterdam (Vereeniging Amstelodamum te —).
 Arnhem (Gelre. Vereeniging tot beoefening van Geldersche geschiedenis,
 oudheidkunde en recht te —).

Assen (Provinciaal museum van oudheden en geschiedkundige voorwerpen in Drenthe te —).

Dordrecht (Dordrecht's museum te —).

Dordrecht (Vereeniging Oud-Dordrecht te —).

Dordrecht (Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen te —).

Edam (Commissie van beheer en toezicht over Edam's museum te —).

's-Gravenhage (Commissie tot beheer over het gemeente-museum te —).

's-Gravenhage (Vereeniging die Haghe te —).

Groningen (Commissie van Administratie over het museum voor de provincie en stad —).

Haarlem (Museum van kunstnijverheid te —).

Haarlem (Commissie van toezicht over het Stedelijk museum te —).

Haarlem (Commissie van het Bisschoppelijk museum te —).

's-Hertogenbosch (Provinciaal genootschap voor kunsten en wetenschappen te —).

Leeuwarden (Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde te —).

Leiden (Stedelijk museum de Lakenhal te —).

Utrecht (Provinciaal Utrechtsch Genootschap te —).

Utrecht (Stedelijk museum van Oudheden te —).

Utrecht (St. Bernulfus'gilde te —).

Zaandijk (Zaanlandsche oudheidkundige vereeniging »Honig'' te —).

Boeles (Mr. P. J. C. A.); conservator Friesch genootschap te Leeuwarden.

Bont (Bernard J. M. de); conservator Amstelkring te Amsterdam.

Bredius (Dr. A.); directeur Mauritshuis te 's-Gravenhage.

Domnisse (C. P. J.); conservator Stedelijk museum te Vlissingen.

Dompierre de Chauffepié (Dr. H. J. de); directeur Koninklijk penningkabinet te 's-Gravenhage.

Feith (Mr. J. A.); conservator Provinciaal museum te Groningen.

Haverkorn van Rijsewijk (P.); directeur Museum Boymans te Rotterdam.

Heukelum (Dr. G. H. van) te Jutfaas; beheerder Aartsbisschoppelijk museum te Utrecht.

Hoefer (F. A.) te Hattem; conservator Overijselsch museum te Zwolle.

Hoof (C. G. 't); directeur Museum Fodor te Amsterdam.

Kalf (J.); assistent Nederlandsch museum te Amsterdam.

Kellen Dz., (J. Ph. van der); assistent Rijks-prentenkabinet te Amsterdam.

Lindsen (J. F. A.); conservator Aartsbisschoppelijk museum te Utrecht.

Martin (Dr. W.); onderdirecteur Mauritshuis te 's-Gravenhage.

Moes (E. W.); onderdirecteur Rijks-prentenkabinet te Amsterdam.

Pit (A.); directeur Nederlandsch Museum te Amsterdam.

Pleyte (Dr. W.); directeur Rijksmuseum van oudheden te Leiden.

Riemsdijk (Jhr. B. W. F. van); hoofddirecteur Rijksmuseum te Amsterdam.

Royer (J. A.); referendaris van Kunsten en Wetenschappen te 's-Gravenhage.
 Schmeltz (Dr. J. D. E.); directeur Rijks ethnographisch museum te Leiden.
 Snouckaert van Schauburg (A. C. baron); directeur Huisarchief van H. M.
 de Koningin te 's-Gravenhage.
 Steenhoff (W. J.); assistent Rijksmuseum van schilderijen te Amsterdam.
 Stuers (Jhr. Mr. V. E. L. de); referendaris van Kunsten en Wetenschappen. (n. a.)
 Stuers (Jhr. Mr. V. E. L. de); beheerder Gevangenpoort, te 's-Gravenhage.
 Unger (J. H. W.); beheerder Stedelijke Oudheidkamer te Rotterdam.
 Veth (Bas); conservator Oud-Dordrecht, Dordrecht.
 Waller (F. G.); waarnemend directeur Prentenkabinet te Leiden.

Correspondeerende Leden :

Aalberse (Mr. P. J. M.); Leiden.
 Acquoy (Mr. J.); archivaris, Deventer.
 Aerssen Beijeren van Voshol (Mr. W. F. E. baron van); Zwolle.
 Balen (C. L. van); Zutphen.
 Balveren (Mr. W. E. J. baron van); Arnhem.
 Barchman Wuytiers (Jhr. J. W. A.); Amersfoort.
 Bastert (J.); Breukelen.
 Beek (A. van); pastoor, Rotterdam.
 Been (J. H.); archivaris, Brielle.
 Beirer (L.); architect, Amsterdam.
 Berden (J. W. H.); Amsterdam.
 Bergers (Mr. C. M. A. J.); Maastricht.
 Beurden (A. F. van); Roermond.
 Blaauw (A. J.); Amsterdam.
 Blok (Prof. Dr. P. J.); Leiden.
 Boer (Dr. T. J. de); Groningen.
 Bogert (A. van den); Barneveld.
 Bondam (Mr. A. C.); rijksarchivaris, 's-Hertogenbosch.
 Borch (W. H. E. baron van der); Ginneken.
 Bos (P. G.); Groningen.
 Bosch (V. G. A.); Arnhem.
 Brugmans (Dr. H.); 's-Gravenhage.
 Burgh (Mr. A. H. H. van der); 's-Gravenhage.
 Bijleveld (W. J. J. C.); Leiden.
 Colenbrander (Dr. H. F.); 's-Gravenhage.
 Cuypers (Dr. P. H. J.); Roermond.
 Cuypers (Jos. Th. J.); architect, Amsterdam.
 Croockewit W. Azn. (W.); Amersfoort.
 Deelder (C.); pastoor, Utrecht.

Derkinderen (A. J.); Laren.
 Dommer van Poldersveldt (Jhr. G. J.); Ubbergen bij Nijmegen.
 Doorninck (P. van); Bennebroek.
 Doppler (Dr. P.); Maastricht.
 Duparc (Mr. M. J.); 's-Gravenhage.
 Eeghen (J. H. van); Amsterdam.
 Eeghen (P. van); Amsterdam.
 Enschedé (J. W.); Bloemendaal.
 Epen (D. G. van); 's-Gravenhage.
 Evers (Prof. H.); Delft.
 Everts B.Hzn. (Mr. J.); Arnhem.
 Fabius (A. N. J.); Amsterdam.
 Feen de Lille (Mr. B. van der); Alkmaar.
 Frederiks (J. A.); rijksarchitect, Middelburg.
 Geelhoed (G.); Schoonhoven.
 Gerardts (J.); Posterholt bij Roermond.
 Gils (J. van); architect, Rotterdam.
 Gimberg (J.); Zutphen.
 Gonnet (C. J.); rijksarchivaris, Haarlem.
 Graaf (J. J.); pastoor, Ouderkerk a. d. Amstel.
 Gramata (Mr. S.); Rotterdam.
 Guljé (E.); Breda.
 Gijn (Mr. S. van); Dordrecht.
 Gijsberti Hodenpijl (J. E.); 's-Gravenhage.
 Harderwijk (P. J. van); pastoor, Schiedam.
 Hattink (Mr. R. E.); Almelo.
 Heeres (Prof. Mr. J. E.); Leiden.
 Hensen (Prof. Dr. A. H. L.); Warmond.
 Heintz (F. F. W.); Leiden.
 Heshuysen (A. J.); Haarlem.
 Heuff A.Jzn. (J. A.); Tiel.
 Heyligers (Mr. J.); Amersfoort.
 Hezenmans (L. C.); stadsarchitect, 's-Hertogenbosch.
 Hofstede de Groot (Dr. C.); 's-Gravenhage.
 Hollestelle (A.); Tholen.
 Honig (G. J.); Zaandijk.
 Houck (Dr. M. E.); Deventer.
 Hurgronje (Mr. W. J. Snouck); 's-Gravenhage.
 Iterson (Dr. F. H. G. van); Gouda.
 Janssen (Wilfried); Nijmegen.
 Kalbfleisch (C. A.); Vlissingen.
 Kernkamp (W. J.); Edam.
 Kesper (Dr. L. H.); Gouda.
 Kijzer (R. J.); Amsterdam.

Klönne (B. H.); pastoor, Amsterdam.
 Kok (C. B.); Amersfoort
 Koning (Mr. A. H.); Finsterwolde.
 Kuyk (J. M. van); Assen.
 Landweer (G. J.); Hoogeveen.
 Lanschot (A. J. A. van); 's-Hertogenbosch.
 Lanschot (Mr. F. A. J. van); 's-Hertogenbosch.
 Leembruggen (C. J. van); Leiden.
 Loffelt (A. C.); 's-Gravenhage.
 Martini Buys (Jhr. P. H. A.); 's-Gravenhage.
 Meekhoff Doornbosch (P. H.); Baflo.
 Meeteren Brouwer (W. D. J. van); 's-Gravenhage.
 Meinsma (Dr. K. O.); Zutphen.
 Melis (H. J.); Charlois.
 Mengelberg (W.); Utrecht.
 Mensing (A. W. M.); Amsterdam.
 Meijjes; Hengelo (G.)
 Moorrees (F. D. J.); Buurmalsen.
 Mulder (A. J.); rijksarchitect, 's-Gravenhage.
 Muller Fzn. (Mr. S.); rijksarchivaris, Utrecht.
 Mulock Houwer (J. A.); Groningen.
 Murray Bakker (J.); Amsterdam.
 Nijland (Mr. M. C.); Rotterdam.
 Nijland (Hidde); Dordrecht.
 Nottebohm (O.); Antwerpen.
 Notten (M. van); Amsterdam.
 Obreen (C. M. C.); Rotterdam.
 Obreen (H. G. A.); Leiden.
 Peters (C. H.); rijksbouwmeester, 's-Gravenhage.
 Polman Kruseman (Mr. W.); Middelburg.
 Portheine Jr. (H.); Arnhem.
 Posthumus Meijjes (C. B.); Amsterdam.
 Prins (P. C. Bloys van Treslong); 's-Gravenhage.
 Rambonnet (N. S.); Elburg.
 Regt (W. M. C.); Oudshoorn.
 Repelaer van Spijkenisse (Jhr. J.); Haarlem.
 Riele Gzn. (W. te); Deventer.
 Riemsdijk (A. G. W. van); Haarlem.
 Rossum A. A. J. van); pastoor, Benschop.
 Rijn (G. van); Rotterdam.
 Saher (E. von); Haarlem.
 Sasse van Ijsselt (Jhr. Mr. A. F. O. van); 's-Hertogenbosch.
 Sassen (Aug.); Helmond.
 Scheepens (W.); 's-Gravenhage.

Scheurleer (D. F.); 's-Gravenhage.
 Schevichaven (H. D. J. van); Nijmegen.
 Schoengen (Dr. M.); Leeuwarden.
 Schouten (J. L.); Delft.
 Six (Jhr. Dr. J.); Amsterdam.
 Six (Jhr. C. C. Th.); Amsterdam.
 Sloet (J. J. S. baron); Oosterbeek.
 Snoeck (Jhr. M. A.); Hintham.
 Spoon J.Jz. (A.); Rotterdam.
 Stoop (F.); Dordrecht.
 Staring (M. L. C.); Dordrecht.
 Storm Buijsing (Mr.); Zutphen.
 Stuijt (J.); Amsterdam.
 Tak (Henri); Middelburg.
 Tepe (A.); Driebergen.
 Terveer; Prinsenhage.
 Tromp van Holst (A. M.); Amersfoort.
 Tutein Nolthenius (R. P. J.); Haarlem.
 Tuyn (W. J.); Edam.
 Velthuijsen (B. P.); pastoor, Borne-Hertme.
 Verreijt (Ch. C. V.); Rotterdam.
 Verschuier (F. baron van); Arnhem.
 Verweijis (Chr.); Zierikzee.
 Veth (J.); Hilversum.
 Visser J.Wzn. (H.); Leiden.
 Vogelsang (Dr. W.); Amsterdam.
 Vries (Dr. S. G. de); Leiden.
 Vries van Doesburg (Mr. J. de); Heemstede.
 Vries van Heijst (Mr. M. C. de); Leiden.
 Wesselman van Helmond (Jhr. C.); Helmond.
 Welderen baron Rengers (Mr. W. J. v.); Leeuwarden.
 Weve (J. J.); Nijmegen.
 Wildeman (M. G.); 's-Gravenhage.
 Willemsen (M.); pastoor, St. Odilienberg.
 Willink van Collen (H. W.); Breukelen.
 Wurf bain (Mr. J. C.); Velp.
 Zijl de Jong (Generaal Th. J. A. van) Huize Baak bij Zutphen.

Bergmans (Dr. Paul); onderdirecteur der Univ. Bibliotheek te Gent.
 Clemen (Dr. P.); Provinciaal conservator van de Rijnprovincie te Dusseldorp.
 Frimmel (Dr. Th. v.); gräflich Schönborn Wiesentheidscher Galeriedirektor,
 Wien.
 Friedländer (Dr. M. J.); Direktoral-Assistent Kgl. Museum, Berlin.
 Goldschmidt (Prof. Dr. A.); Charlottenburg.
 Hymans (Henri); directeur van het Prentenkabinet te Brussel.
 Kruse (John); Stockholm.
 Madsen (K.); onderdirecteur Kgl. Malerisamling, Kjöbenhavn.
 Weizsäcker (Dr. H.); director der Gemälde-Gallerie des Städelschen Kunst-
 instituts, Frankfurt a M.
 Wrangel (Dr. E.); Lund.

Beschrijving der monumenten.

Met groote belangstelling en algemeene instemming werd ongetwijfeld door alle leden van den Bond het bericht vernomen, dat door Z. Exc. den minister van Buitenlandsche Zaken op de begrooting voor 1903 een bedrag van f6000, - is uitgetrokken voor de instelling van eene Commissie voor de beschrijving der monumenten en het aangeven van de middelen tot behoud hiervan. Wij achten thans, zoolang de vertegenwoordigers hieraan nog niet hare sanctie heeft gehecht, het oogenblik nog niet gekomen om nader te wijzen op het belang van dit besluit voor het behoud en de meerdere waardeering der oude bouwwerken en het nut dat hierdoor ook kan getrokken worden bij de opleiding der aanstaande architecten, doch wij gelooven namens alle leden van den Bond te spreken wanneer wij een warm woord van hulde brengen aan den Minister, die door zijn besluit zooveel heeft bijgedragen om het tot stand komen der door zoo algemeen gewenschte beschrijving mogelijk te maken.

Staatsbegrooting voor 1903.

De uitgetrokken bedragen voor musea en beambten zijn verhoogd en wel:
 1e met f 500 tot verbetering van de jaarwedde van den onderdirecteur van het Koninklijk kabinet van schilderijen te 's Gravenhage en
 2e met f 2330 ten behoeve van het personeel van het Rijksmuseum te Amsterdam.

Hiervan is f 225 uitgetrokken op grond van de bij Kon. besluit vastgestelde periodieke traktementsverhooging, f 1055 tot verbetering van de

jaarwedden van 4 assistenten, den hoofdopzichter, den concierge en den onderconciierge, en *f* 1050 voor de verbetering van de salarissen der opzichters. Ten einde meer eenvormigheid in die salarissen te brengen, wenscht de Minister eene regeling in te voeren, waarbij de opzichters zullen beginnen met een traktement van *f* 400, telkens na 5 jaren opklimmende met *f* 50 tot een maximum van *f* 600 bereikt is en de tegenwoordige tractementen in verhouding tot den reeds volbrachten diensttijd op den voet dezer regeling te verhoogen.

3e met *f* 5000 als eerste termijn van de kosten der installatie eener electriche verlichting van de bibliotheek en de bovenverdieping van het Rijksmuseum, waarin de twee kunstscholen gevestigd zijn, ten einde die lokalen ook des avonds toegankelijk te kunnen stellen.

Voor de kosten voor het stichten en inrichten van nieuwe lokalen en van het terrein en verdere uitgaven tot voltooiing van het nieuwe Rijksmuseumgebouw en voor de plaatsing van aan den staat behorende of aan zijne zorgen toevertrouwde voorwerpen van beeldende kunst, is een gelijk bedrag als voor het loopende jaar geraamd, n.l. *f* 36100. In dezen post zijn begrepen:

wegens contractueele termijnen voor de verwarmingstoestellen	<i>f</i> 10445
voor schilderwerken	„ 10000
„ het opstellen van bouwfragmenten	„ 6000
„ „ aanbrengen van beweegbare figuren onder de wijzerplaten van den klokketoren	„ 3000
„ diverse werken, honorarium en opzicht	„ 6655

Een bedrag van *f* 6000 is uitgetrokken voor de instelling eener commissie voor het inventariseeren, opmeten en beschrijven der uit bouwkundig of historisch oogpunt belangrijke bouwwerken in Nederland en het aangeven van middelen om deze voor ondergang te behoeden. Op het nuttige en noodzakelijke dezer commissie wordt in de Memorie van Toelichting uitvoerig gewezen.

Aan de in te stellen commissie ware een bezoldigd secretaris toe te voegen op een aanvangstraktement van *f* 2500, terwijl voor bouwkundige hulp, bureau-, reis- en verblijfkosten jaarlijks een bedrag van *f* 5000 wordt geraamd, gezamenlijk dus *f* 7500.

Daar de commissie evenwel eerst in den loop van 1903 hare werkzaamheden zal kunnen aanvangen, is op deze begrooting slechts een bedrag van *f* 6000 uitgetrokken.

Voor subsidie van de restauratie van oude monumenten zijn voorgedragen:

a. de kerk te Aalten. Het in 1898 toegezegde subsidie loopt in 1902 af; voor de geheele voltooiing bleek nog *f* 6000 noodig te zijn; de Minister gaf de commissie tot restauratie te kennen bereid te zijn, nog voor eenmaal

het subsidie ad *f* 3000 uit te trekken, mits het resteerend bedrag door de commissie zou worden verstrekt, welke voorwaarde werd aangenomen.

b. de kerk te Arnhem *f* 5000 tot herstelling van het zuidelijk transept, de zuidzijde van het middenschip en den zuidelijken zijbeuk met aanbouwen. Hiervoor is *f* 90000 noodig waarvan door het Rijk de helft ware te betalen.

c. de kleine- of Broerenkerk te Bolsward *f* 5000 (1e van de 3 termijnen).

d. de kerk en de glazen voor de kerk te Gouda *f* 8000, dus *f* 3000 meer, onder voorwaarde, dat de commissie voor de restauratie voor een meerder bedrag van *f* 2000 per jaar zorg drage.

e. de groote of St. Bavokerk te Haarlem *f* 10000.

f. de St. Janskerk te 's Hertogenbosch *f* 8000.

g. de Hooglandschekerk te Leiden, nogmaals *f* 3500; het over 1902 toegestaan subsidie was gerekend het laatste te zijn, er is echter tegenspoed ondervonden, vooral doordat bleek, dat het groote venster in het Noordelijk transept meer herstelling vorderde, dan men had gedacht.

h. O. L. Vrouwekerk te Maastricht *f* 4000 (hetzelfde bedrag als voor 1902).

i. het Stadhuis te Middelburg *f* 2500 d^o

k. de kerk te Rheden *f* 2500 d^o

l. de toren te Rhenen *f* 7000 d^o

m. de kerk te Wilsum *f* 600 als laatste termijn.

n. de Groote Kerk te Zutphen *f* 6000, waarvan *f* 4000 voor de uitwendige en *f* 2000 voor de inwendige restauratie.

Voor het onderhoud enz. van aan het Rijk behorende of in gebruik gegeven monumenten is *f* 3500 minder noodig, doch *f* 8000 worden meer vereischt voor de herstelling van twee tot op den staat van 1902 int voorkomende gebouwen en wel

1e het tegenwoordig militair hospitaal te Middelburg (de voormalige Schuttersdoelen), een gebouw uit de eerste jaren der 17e eeuw en opgetrokken uit baksteen met ruime toepassing van zandsteen. Het was in zijn oorspronkelijken staat een der sierlijkste gebouwen der stad en is thans nog — hoezeer ook verminkt — een der belangwekkendste voorbeelden van den vroegrenaissancebouw in dit gedeelte van ons land.

Het gebouw, oorspronkelijk opgericht voor Schutters- of Kloveniersdoelen, dient thans tot militair hospitaal; het werd in den loop der tijden verminkt door onoordeelkundige herstellingen en leed mede door onvoldoend onderhoud. De teekeningen van den vroegeren toestand laten geen twijfel over, hoe deze is geweest en stellen in staat een getrouwe restauratie van het gebouw tot stand te brengen. In de voornaamste plaats komt hiervoor in aanmerking de voorgevel. De kosten van de herstelling hiervan zullen *f* 11000 bedragen, waaraan *f* 4000 voor 1903 noodig zijn.

2e De onlangs aan het rijk in eigendom afgestane Oude Librije van het voormalig Predikheeren-klooster te Zwolle (laatstelijk Synagoge), een belangrijk bouwwerk, dagteekenend uit de 15e eeuw. De kosten der restau-

ratie zullen *f* 12000 bedragen, waarvan ten laste van 1903 *f* 4000 wordt gebracht.

Aan subsidiën voor het onderhoud enz. van tot dusverre nog niet ondersteunde monumenten is uitgetrokken voor de restauratie van :

a. het Kerkgebouw der Ned. Herv. gemeente te Beekbergen, gedeeltelijk uit tufsteen opgetrokken, dagteekenend, wat de westelijke helft betreft, uit de 13e, en voor de oostelijke uit de 14e en 15e eeuw, waarvan de restauratie *f* 8000 zal bedragen, *f* 1500 als 1e termijn van een over drie jaren te verdeelen subsidie van *f* 4000.

b. de groote Kerk te Brielle, een der belangrijkste monumenten uit het begin der 15e eeuw en waaraan voor onze geschiedenis vele herinneringen verbonden zijn. *f* 3000. De kosten zijn geraamd op *f* 65000, waarvan door het rijk *f* 40000 over verschillende jaren waren bij te dragen.

c. de Groote Kerk te Dordrecht *f* 7000 als eerste termijn voor een rijkssubsidie ad *f* 56000.

d. de St. Pancraskerk te Heerlen, een der oudste bouwwerken hier te lande, *f* 3000. Het schip werd in de 11e eeuw gesticht en vertegenwoordigt in zijn beuken een type van vroeg-Romaanschen gewelfbouw, dat, behalve in dit gebouw, in ons land slechts in de O. L. Vrouwekerk te Maastricht wordt teruggevonden. De kerk is voor den dienst te klein geworden, zoodat eene uitbreiding wordt ter hand genomen. Hierdoor zullen eenige later toegevoegde uitbouwsels worden verwijderd en het geheel in den oorspronkelijken stijl worden vergroot; hiermede zal een herstelling van het oude gedeelte gepaard gaan. Voor deze herstelling, die *f* 18000 zal bedragen, ware *f* 9000 te verdeelen over 3 jaren door het rijk bij te dragen.

e. het Raadhuis te Jisp, een fraai staal van den Nederl. bouwstijl van omstreeks 1650, *f* 1000, als eerste termijn van een subsidie van *f* 3000 (de helft der herstellingskosten.)

f. het waaggebouw te Monnikendam, dagteekenend uit de 2e helft der 17e eeuw, *f* 1500. Het is een buitengewoon sierlijk gebouw, dat met zijn topgevel en dakvensters, pilasters, kruiskozijnen en geheele ordonnantie als een monument der Nederl. renaissancebouwkunst mag worden beschouwd. Voor herstelling zijn *f* 4000 noodig, de gemeente zal *f* 1000 bijdragen en van rijkswegen ware *f* 3000 te verstrekken.

g. den toren te Vianen *f* 2500; een fraai monument, nog gedeeltelijk dagteekenend uit de 13e eeuw. De drie onderste verdiepingen zijn een der weinige voorbeelden van baksteenbouw in Romaanschen stijl hier te lande. In de 15e eeuw is op dezen vroegeren bouw een verhooging geplaatst met klokkestoel en klokken; wellicht tengevolge van overbelasting door deze verhooging ontstaan, is de toren bouwvallig geworden en dient herstelling spoedig ter hand te worden genomen. De kosten zijn geraamd op *f* 5000, waarvan de helft door de gemeente zal worden verstrekt.

Dritter Tag für Denkmalpflege, Düsseldorf, 25 en 26 September 1902.

Deze vergadering van deskundigen en belangstellenden op het gebied van de zorg voor het behoud van monumenten was ook ditmaal weder verbonden aan de algemeene vergadering van den Gesamtverein der deutschen Geschichts- und Alterthumsvereine.

De bijeenkomsten werden gehouden in de ruime vergaderzaal van het Ständehaus en de regeering had ook op andere wijze en door het verleen van financieelen steun van hare belangstelling doen blijken.

Het program der werkzaamheden bevatte verschillende belangrijke onderwerpen, die, vooral nu ook de Nederlandsche regeering blijk geeft meer werkdadig tot behoud der monumenten te willen optreden, ook voor Nederland van belang zijn. De verslagen zullen over eenige maanden in druk verschijnen, zoodat ik voor een volledig overzicht hiernaar kan verwijzen. Enkele punten uit de debatten wensch ik hier kort aan te stippen.

De inventarisering maakte ditmaal geen afzonderlijk punt van behandeling uit; het belang hiervan is dan ook in Duitschland algemeen erkend en de verschillende staten wedijveren in het publiceeren van degelijk bewerkte en fraai geïllustreerde inventarissen. Alleen wordt algemeen betreurd, dat de verschillende inventarissen zoozeer in opzet uiteenloopen. Het bericht, dat ook in Nederland de inventarisatie thans door de regeering aan de orde is gesteld, werd algemeen met vreugde begroet.

Belangrijk waren de rapporten over de wetgeving in Zwitserland, Oostenrijk en Hessen. De belangrijke Hessische wet hoop ik in een volgend artikel uitvoeriger te behandelen.

In Zwitserland bestaat geen algemeene wetgeving, doch twee kantons, Waadt en Bern, hebben reeds getracht door eene eigen regeling aan de inwoners de patriottische plicht in te scherpen om ook voor het nageslacht in eere te houden, wat vroegere geslachten op kunstgebied hebben nage laten.

Voor het kanton Bern werd de wet van 16 Maart 1902, die ook eenige beperkingen bevat van het particulier bezit, bij de volksstemming met 20,000 stemmen tegen 12,000 bekrachtigd.

In Oostenrijk is een ontwerp van Dr. A. Helfert commissoriaal gemaakt, waarbij elke verandering verboden wordt bij monumenten zonder voorafgaand verlov van het openbaar gezag. Deze bescherming strekt zich ook uit tot alle tot den bouw behoorende voorwerpen, die niet verwijderd mogen worden, al zoude hierdoor niet aan het architectonisch geheel worden geschaad. Gebouwen in particulier bezit zijn aan deze beperking echter slechts onderworpen voor zooverre de eigenaar dit heeft aangevraagd (vergelijk de Engelsche wetgeving). Een tweede ontwerp strekt om den staat alle macht te geven over de reeds blootgelegde en nog te ontgraven gedeelten van het paleis van Diocletianus te Spalato.

Eene uitvoerige gedachtenwisseling werd gewijd aan de middelen tot behoud van bouwwerken. De Hofrath Kornelius Gurlitt trad hierbij als inleider op. De stof zelf is voor ons onbelangrijk, eerst waar deze door den kunstenaar is gevormd, verkrijgt zij haar waarde. Vandaar dat alle middelen, die de stof trachten te bewaren ten koste van den uiterlijken vorm, te veroordeelen zijn. De Japanners vernieuwen althans hun tempels, terwijl de oude nog in wezen zijn, en breken den ouden tempel eerst af, wanneer blijkt, dat de latere herbouw geheel aan het oorspronkelijke gelijk is, doch wij laten eerst de gebouwen geheel vervallen en stellen er dan een namaak voor in de plaats, die wij nog wel voor het oude willen doen doorgaan. Waar men b.v. overgaat tot het »abscharriren'' van oude gebouwen (het afslaan van de verweerde huid tot men de nog gezonde kern van den steen heeft bereikt) verwijdert men het eenige, wat waarde heeft, den uiterlijken vorm, om slechts de stof te behouden. Het verven, waardoor de fijnheid van de sculptuur verdwijnt, en het cementeeren, dat de geheele sculptuur bedekt, behouden den romp slechts ten koste van de waarde als kunstwerk.

Andere aanbevolen middelen zijn het drenken met was, olie en parafine en allerlei syllicaten en fluaten, doch ook hierbij is de uiterste voorzichtigheid in acht te nemen, daar nog voldoende ondervinding ontbreekt om den al of niet nadeeligen invloed dezer middelen te kunnen beoordeelen. Men kan nog slechts spreken van proefnemingen en beperke die tot waardelooze voorwerpen. In Saksen heeft men getracht over de werking op den steen gegevens te verzamelen, doch tot heden slechts met negatief resultaat. Dit is dan ook alleen te verkrijgen door onderzoek in loco en niet door het inwinnen van rapporten. Men neemt thans proeven op het afval bij de restauratie van het oude slot te Dresden uit 1553.

Bij de discussie bleek, dat bij marmer en kalksteen fluaten gunstig kunnen werken, doch dat bij zandsteen de werking nadeelig is te achten. Eene door het congres benoemde commissie zal trachten over de werking der verschillende middelen nadere gegevens te verzamelen.

Door den General-Conservator Lutsch werd gewezen op de wensche-lijkheid van het droogleggen van steenplaten. Vooral bij het opstellen van grafzerken dient er op gelet om de inwerking van vocht te keeren door de zerken op een onderbouw en vrij van den muur te stellen.

Prof. Vormann wees op verschillende middelen tot bescherming van vrij opgestelde beeldwerken, zooals het aanbrengen van een schutdak of een voorbouw, of het overbrengen der gevaarloopende origineele beeldwerken naar meer beschermde plaatsen. Het tijdig vervaardigen van gipsafgietsels, vóórdát het uiterlijk te zeer is verweerd, verdient steeds aanbeveling.

De heer Bodo Ebhardt bepleitte om steeds duidelijk aan het bouwwerk zelf aan te geven in welk jaar veranderingen hebben plaats gehad. Ook dient men op voor latere kunsthistorici duidelijke wijze aan te geven of men bij eene restauratie een getrouwe copie heeft geleverd naar den nog

bekenden ouden bouw of wel een fantasie aanvulling in den stijl van het nog voorhandene.

Uitvoerig werd door den heer Arntz stilgestaan bij de oude steenhouwersteekens, waarnaar een bouw dikwijls nader is te dateeren, en die belangrijke aanwijzingen kunnen geven over de verwantschap van verschillende bouwwerken. Men trachte steeds deze teekens zooveel mogelijk te behouden en brenge hen weder aan, waar men de oorspronkelijke steen moet vervangen, doch geve dan aan dat het merk opnieuw is aangebracht door dit in een $\triangle$ te plaatsen.

Naar aanleiding van de restauratie van het Blondelsche Westportaal aan den Dom te Metz en den opbouw der kerk te Meiszen bleek veel verschil van gevoelen over de bekende vraag hoe te handelen met latere aanbouwen.

Door Gurlitt werd verdedigd om, als men per se wil opbouwen, evenals in vroegere tijden, niet te trachten om bij te bouwen in den toch niet meer ingeleefden ouden stijl, maar een zelfstandige aanvulling te leveren naar tegenwoordige begrippen. Hij verzette zich dan ook tegen het verwijderen van latere aanbouwen, omdat die volgens ons oordeel niet meer in den stijl van het geheel passen. Andere sprekers wenschten dit minder algemeen te veroordeelen, het goede te behouden, doch hinderlijke leelijke bijvoegsels zonder mededoogen te verwijderen.

In de tweede zitting werd door den Oberbürgermeister Strüchmann, aan wien Hildesheim zooveel verplicht is, een warm pleidooi gehouden voor de werkzaamheid der gemeenten op het gebied der praktische bescherming van monumenten en door prof. Clemen over hetgeen door de provincie hierin te doen valt. Hierbij werd o. a. gewezen op het belang, dat geen fraai oud geheel bedorven worde door een particulieren bouw, en op de wenschelijkheid om bij het vaststellen van nieuwe rooilijnen rekening te houden met bestaande belangrijke particuliere bouwwerken, die wanneer zij uit den rooilijn of onder het straatniveau komen te vallen, eerder door afbraak bedreigd worden. Direktor von Bezold en prof. Ehrenberg wezen op de belangrijke resultaten van het instituut van Geheimrath Meydenbauer te Berlijn, waarvan eenige prachtige photo's van het interieur van de Agia Sofia in de coulours waren ten toon gesteld. Ieder, die dit heerlijk bouwwerk uit eigen aanschouwing kent en de voor het photographeeren uiterst moeilijke lichtverhoudingen, zal met bewondering de verkregen resultaten bezien, waarbij zelfs niet in vergelijking komen de, althans tot voor enkele jaren bij mijn bezoek aan Constantinopel in den handel verkrijgbare afbeeldingen. In verschillende landen is men dan ook reeds begonnen de methode van Meydenbauer te volgen. In Zwitserland werd een toestel hiertoe aangeschaft en werd aan Meydenbauer het photographeeren van de Kathedraal te Chur en van eene ruïne in Graubunderland opgedragen. Prof. Neuwirth bepleitte de wenschelijkheid een leerstoel in Oostenrijk op te richten voor de opleiding voor Denkmalpflege en inventarisatie van monumenten.

Onder volle erkenning der verdiensten van de photographieën van Meydenbauer, werd door prof. Clemen gewezen op de hieraan verbonden kosten, die een beletsel vormden voor algemeene toepassing ¹⁾. Hij verdedigde daarom het Fransche stelsel om voor het photographeeren met beroepsphotographen te contracteeren.

Tevens wees hij op de wenschelijkheid om naast de foto's alle afbeeldingen te verzamelen, die tot de monumenten in betrekking staan, en om deze verzamelingen en de verkregen resultaten op ruime schaal voor het kunsthistorisch onderzoek open te stellen.

Na afloop van de eerste vergadering werd aan de bezoekers de gelegenheid geboden om de rijke verzameling oud-kerkelijke kunst op de tentoonstelling te bezichtigen onder de deskundige leiding van den heer Schnütgen van het domkapittel te Keulen.

J. C. OVERVOORDE.

De Hessische wet tot bescherming van monumenten. ²⁾

Met veel belangstelling werd in Duitschland de gang van het Hessische ontwerp gevolgd en met vreugde werd het tot stand komen dezer wet begroet, daar deze geacht kan worden een compromis te zijn tusschen de wenschen der oudheidkundigen in het belang van het behoud der gedenkteekenen uit het roemrijk verleden, en den eisch der particuliere bezitters om niet meer dan noodig in hun beschikkingsrecht te worden beperkt. Het gewijzigd regeerings-ontwerp van Freiherr von Biegeleben, waarbij gebruikt werd gemaakt van de deskundige besprekingen op den Denkmalspflegetag, onderging slechts formeele redactie-wijzigingen bij de behandeling in de Tweede Kamer en werd daar in November 1901 aangewezen. Sinds dien leidden de opmerkingen van de Standesherrliche Mitglieder der Eerste Kamer tot een derde ontwerp, waarbij de rechten der particuliere bezitters beter werden verzekerd. Dit werd door beide Kamers eenstemmig bekrachtigd. De wet is gedateerd 16 Juli 1902 en trad met 1 October l.l. in werking.

De bescherming der wet wordt niet tot de bouwwerken beperkt, maar strekt zich ook uit tot roerende voorwerpen (bewegliche Denkmäler, waaronder ook archiefstukken) en natuurschoon (Naturdenkmal.) Bij dit laatste wordt o. a. gewaakt tegen het bederven der omgeving door het aanbrengen van smakelooze reclameborden.

De uitgebreidheid der bescherming verschilt bij roerend en onroerend goed en bij beide naar den aard van den bezitter.

Voor bouwwerken, belangrijk voor geschiedenis en kunst, (Baudenkmäler) in het bezit van het Rijk, wordt geen bepaling getroffen, doch aan den minister wordt de bevoegdheid gegeven om zich nadere goedkeuring voor

1) Volgens Geheimrath Persius 80 Mark per opname van 40 × 40 cM., volgens anderen 45 Mark.

2) De wet is in haar geheel opgenomen in »die Denkmalpflege" 6 Aug. 1902, bl. 473.

te behouden. Aan publiekrechtelijke corporaties, waartoe ook de kerkgenootschappen gerekend worden, wordt verboden alle geheel of gedeeltelijke afbraak of verandering en alle werken in de omgeving van een Baudenkmal, waardoor de mogelijkheid ontstaat, dat het gezicht hierop wordt belemmerd of de omgeving wordt bedorven, tenzij vooraf hiertoe de goedkeuring is verkregen van het Kreisamt. Maakt dit bezwaar, dan beslist de Kreis Ausschuss, die de toestemming kan weigeren. Wanneer het werk het behoud van het monument bedreigt of uit geschiedkundig of artistiek oogpunt bezwaar oplevert. De toestemming kan ook aan voorwaarden gebonden worden, b. v. dat de uitvoering zal geschieden onder leiding van een nader goed te keuren deskundige en volgens de door het ministerie goed te keuren plannen. Tegen de beslissing van den Kreis Ausschuss kan men langs administratieve weg in verzet komen.

Aan het Kreisamt wordt opgedragen om te voren bekend te maken voor welke soort van kleinere werkzaamheden het voorafgaand verlov niet zal worden vereischt, en door een verordening kan bepaald worden, dat op gebouwen, na eenen daarbij te bepalen termijn ontstaan, deze wet niet meer van toepassing zal zijn.

Voor particuliere bezitters gelden deze bepalingen slechts in zooverre het betreft monumenten, die in de ambtelijke lijst zijn opgenomen (cf. monuments classés). Van de plaatsing op de lijst wordt aan de betrokkenen kennis gegeven, die hiertegen binnen 4 weken bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken verzet kunnen aantekenen, waardoor echter de gevolgen van de classeering niet worden geschorst. De wederafvoering van de lijst kan later alleen geschieden door den na te noemen Denkmalrath, en dit alleen met toestemming van het ministerie.

Eene belangrijke, doch praktische beperking in het recht om de gevraagde vergunning te weigeren wordt tegenover particulieren geschapen door de plicht van den staat om de daardoor ontstane schade te vergoeden en de aan het Kreisamt opgelegde verplichting om alleen te weigeren, als de staat de middelen bezit om de hieruit voortspruitende verplichtingen na te komen. Deze bestaan in eene vergoeding der door de weigering ontstane schade of eventueel onteigening van het perceel door den staat, welke beide door den belanghebbende binnen 6 weken kunnen worden aangevraagd. Is hierover geen overeenstemming te krijgen, dan kan de belanghebbende deze in rechten vorderen.

Is het monument op de ambtelijke lijst geplaatst, dan moet steeds door den eigenaar van voorgenomen veranderingen worden kennis gegeven aan den Denkmalpfleger of aan het Kreisamt, onder indiening van een werkplan, en mag hij niet beginnen binnen 6 weken na de kennisgeving, tenzij eerder toestemming is verkregen of de minister in zijn belang de termijn heeft bekort. Deze is echter in belangrijke gevallen ook bevoegd dezen termijn tot 3 maanden te verlengen. Wordt binnen dezen termijn geen beslissing genomen, dan verkrijgt de eigenaar volkomen vrijheid van handelen. De

Denkmalpfleger maakt bekend welke onbeteekenende veranderingen steeds zonder voorafgaand verlotf mogén geschieden.

Het recht op schadevergoeding wordt ook toegekend aan kerken en openbare inrichtingen voor de beperking van hun eigendommen in de omgeving van niet aan haar toebehoorende monumenten, doch blijft hiertoe beperkt en strekt zich dus niet, als bij particulieren, ook tot de aan haar zelf behorende monumenten uit.

Wordt een gebouw door slecht beheer met ondergang bedreigd, dan kan steeds door den staat het eigendomsrecht worden beperkt of op dien grond tot onteigening worden besloten en dit recht kan door den staat op provincie of gemeente worden overgedragen. Ook hierbij blijft dit recht tegenover particulieren tot de monuments classés beperkt.

Tegenover openbare lichamen is de bevoegdheid van den staat nog ruimer en kan het Kreisamt hen aanschrijven (ansinnen) om voor onderhoud, restauratie en zelfs voor het vrijleggen van een monument zorg te dragen, waarbij appél langs administratieve weg bij den Kreisausschuss is toegelaten. Bij kerken en openbare stichtingen blijft dit recht tot het tegengaan van verval en onvoldoende onderhoud beperkt, zoodat hier het aanschrijven voor restauratie of verlegging vervalt. Voor het verkrijgen van een overzicht der te beschermen monumenten wordt aan de Kreisambten opgedragen om een lijst te maken van alle in hun ressort aanwezige monumenten en belangrijke roerende voorwerpen, waartoe ieder bezitter moet medewerken.

Een ernstig gevaar voor monumenten kan ontstaan door het vaststellen van een nieuwen rooilijn of een nieuw hoogte-niveau. Wordt hierbij toch geen rekening gehouden met bestaande gebouwen, dan worden zij op den duur een sta-in-den-weg of vormen zij een dooden hoek, die aanleiding geeft tot allerlei ongerechtigheden. Om dit te keeren wordt bepaald, dat het vaststellen van een rooilijn of nieuw niveau, waarbij monumenten betrokken zijn, de goedkeuring eischt van den minister.

Ten slotte wordt aan de gemeenten de bevoegdheid gegeven om ten behoeve van monumenten een kring te bepalen, die niet bebouwd mag worden of waarbinnen slechts gebouwen van eene bepaalde hoogte mogen verrijzen. Tegenover particulieren wordt ook deze bevoegdheid tot de monuments classés beperkt.

Voor de beschrijving der monumenten wordt bepaald, dat ieder hiertoe aan de betrokken ambtenaren toegang zal verleenen, onder gehoudenheid van den staat om eventueele schade te vergoeden.

De bescherming van roerend goed wordt beperkt tot de stukken in het bezit van gemeenten, kerken, godsdienstige vereenigingen en openbare stichtingen. Aan particulieren wordt hierbij geen beperking opgelegd.

De vierde afdeeling van de wet is gewijd aan opgravingen en vondsten. Bij opgravingen wordt in hoofdzaak de aangifte veertien daag tevoren verplicht gesteld, en het opvolgen der te geven voorschriften, en bij vondsten

de aangifte binnen twee dagen en het zoo noodig gedurende drie dagen in denzelfden toestand laten van het terrein. De staat is verplicht tot vergoeding van de hierdoor te onstane schade en kan onteigening of beperking van het beschikkingsrecht over den grond tegen schadeloosstelling bevelen. Aan de ambtenaren van den staat moet bij opgravingen en vondsten steeds toegang worden verleend.

Het strafmaximum bij overtreding dezer voorschriften wordt gesteld op 300 Mark boete en bij opzettelijk in strijd met de wet handelen op 1000 Mark boete of hechtenis. Bij wanbetaling volgt vervangende hechtenis.

Het Kreisamt en de Kreisausschuss vragen zoo noodig advies van den Denkmalpfleger en in gewichtige gevallen van het ministerie, waarbij ook het inwinnen van advies van oudheidkundige vereenigingen kan worden voorgeschreven. Bij dreigend gevaar is de Denkmalpfleger bevoegd het werk te doen staken en maatregelen te nemen tot naleving van de wet.

De Denkmalrath, dien wij reeds eerder vermeldden, wordt door de regering benoemd. Hij bestaat uit minstens een vertegenwoordiger van de evangelische en een van de katholieke kerk, 2 leden van oudheidkundige vereenigingen en twee bezitters van monumenten. Voor speciale gevallen kan een speciale raad worden benoemd.

Het advies van den raad kan steeds door den minister worden ingeroepen en deze is hiertoe verplicht, indien dit door de belanghebbenden wordt verzocht. In dit laatste geval wordt de raad door twee deskundigen versterkt, waarvan één aan te wijzen door den belanghebbende en één door den minister.

Op dezen raad rust ten slotte de moeilijke taak om aan te geven welke monumenten op de ambtelijke lijst zullen geplaatst worden en hierdoor ook tegenover particulieren als monuments classés van de bescherming der wet zullen genieten.

In hoeverre de bovenbesproken wet ook voor ons land toepassing zoude kunnen vinden laten wij thans onbesproken. Het massaregeln door het openbaar gezag is hier minder gewild dan bij onze oostelijke naburen en de speciale bevoegdheid, bij deze wet tegenover de kerkgenootschappen, de belangrijkste bezitsters van monumenten, zoude hier zeker bij velen in strijd geacht worden met de algemeene opvatting over de verhouding van kerk en staat.

Toch zal ook bij ons, hopen wij, spoedig meer en meer het begrip doordringen, dat wij niet aan den willekeur van den toevalligen bezitter mogen overlaten om te beslissen over het behoud of den ondergang van onze bouwkundige kunstschaten, en dat op den staat de patriottische plicht rust om te trachten althans het behoud van het belangrijkste van hetgeen het voorgeslacht ons naliet ook voor hen, die na ons komen, te verzekeren.

Bij de hiervoor, later, te ontwerpen regelen, zal ongetwijfeld de thans besproken Hessische wetgeving in vele opzichten een bruikbare aanwijzing kunnen leveren. Moge het begrip van de noodzakelijkheid van eene speciale

regeling en beperking van het particuliere beschikkingsrecht ten behoeve van het hooger belang der gemeenschap ingang vinden, vóór dat het belangrijkste deel der hierdoor te beschermen monumenten door gebrek aan zorg is ten onder gegaan.

Leiden, 6 October 1902.

J. C. OVERVOORDE.

Berichten over Nederlandsche Musea.

Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst. — Aanwinsten.

Gekocht uit de veiling van Meerten, te Delft, een schotel van inlandsch aardewerk, uit het einde der 16e eeuw (middell. 33 cM.).

De schotel is versierd met de inscriptie: »Eert God'' in gothische letters (de hoofdletters bruin-geel, de kleine letters donkerblauw) op een licht groenen achtergrond. Op den rand loopen rosetten, bruin-geel en donkerblauw gekleurd, afgewisseld door hoog opstaande lichtgroene noppen.

Lettervorm en versiering wijzen op de 16e eeuw, de inscriptie maakt uit dat wij hier met Noord-Nederlandsch werk te doen hebben.

Behalve dat wij een stuk van voornamelijk decoratieve werking rijker werden, kwam nu ook de herkomst van een paar andere schotels, reeds in de verzameling aanwezig, aan het licht. Eén, ongeveer van dezelfde afmetingen, vertoont een gelijk palet en nagenoeg dezelfde randversiering. Ook deze schotel moet uit het einde der 16e of uit het begin der 17e eeuw dateeren. Een tweede, kleiner bord, draagt het jaartal 1630, maar de rosetten op den rand zijn dan ook zeer verbasterd en dragen het karakter van een niet meer begrepen ornament.

De aarde waaruit deze drie stukken gebakken zijn, is rooder en grover dan de latere Delftsche pottenbakkersaarde; het email is dunner en slechts aan de bovenzijde aangebracht; de glazuur is zeer zuiver en loopt over vóór en achterkant.

Wij hebben thans in één vitrine, naast de drie behandelde stukken, het vroeger besproken potje met de wapens van Haarlem en Amsterdam en het jaartal 1610 (Bulletin, 2e Jaargang p. 69) en een tegel, waarop een musketier in het kostuum van omstreeks 1600. bijeengebracht. De techniek en de materie van al deze producten stemt overeen; alleen vindt men op de twee laatstgenoemde voorwerpen nog het mangaan rood in de versiering gebruikt, wat hen nog dichter brengt bij de oude Italiaansche ceramiek, zooals wij die uit de fabrieken van Faenza en Caffagiolo kennen. Wij meenen hier almeê de oudst bekende producten van Noord-Nederlandsche plateelbakkerskunst voor ons te hebben. Omtrent den oorsprong van deze kunst hopen wij spoedig in staat te zijn meer te vertellen.

A. PIR.

Du portrait des trois Coligny conservé au musée de La Haye.

On n'a rien su de précis jusqu'à présent sur le portrait des trois Coligny du palais Maurice à La Haye.

Tout document manquant quant à son origine, et devant sans doute manquer longtemps, les conservateurs du musée n'ont pu mieux faire que de le mentionner comme pièce anonyme et de date inconnue, ajoutant qu'une gravure française célèbre, ouvrage du huguenot Marc Duval, reproduit cette peinture avec quelque variante.

Aussi bien l'existence de cette gravure même ajoutait une difficulté, savoir s'il fallait la regarder comme tirée d'après le tableau, ou si le tableau vient d'après l'estampe. Or c'est de cette question précise que j'apporte ici la solution, qui a vrai dire jettera quelque lumière sur le reste. J'y joindrai la mention de quelques pièces inconnues, intéressant la même peinture.

La plus grande différence qu'il y ait entre l'estampe et le tableau, est que le cardinal de Chatillon, l'un des trois frères, porte dans celui-ci le costume ecclésiastique, et l'habit civil dans celle-là. L'habit tout seul n'est pas changé, mais pareillement le visage, rigoureusement copié de l'un en l'autre au contraire pour Dandelot et l'amiral. Ce détail importe extrêmement. Une chose même le rend décisif: c'est que l'original du visage qui dans le tableau de La Haye paraît au lieu de celui que Duval a gravé, existe. On le reconnaît à Chantilly, dans le célèbre cabinet Clouet. Il porte le numéro 261, et au catalogue de M. Gruyer le numéro 21.

Voici donc tout de suite l'état de la question. Une estampe, un portrait en buste; un grand tableau d'après l'estampe, où le portrait en buste est introduit au lieu d'une des figures que donne l'estampe. J'ajoute que le portrait du cardinal vient dans le grand tableau de La Haye, en contrepartie du portrait de Chantilly. Cette seule comparaison démontre avec une évidence parfaite un maquillage d'une pièce originale, qui est l'estampe, au moyen du tableau de Chantilly ou de quelqu'une de ses répliques, par l'auteur du tableau de La Haye, avéré copiste désormais. Le seul examen de la peinture le faisait déjà soupçonner, mais une certitude à cet égard vaut mieux que des soupçons. Le nom de pièce de seconde main fixera maintenant l'opinion des érudits au sujet de ce morceau.

J'ajoute autre chose, c'est que toute de seconde main, la composition ainsi refaite paraît avoir servi telle quelle d'original à d'autres peintures encore. On ne peut dire si celle de La Haye fut la première de toutes, mais le fait est qu'elle n'est point seule, comme on a pu le croire jusqu'ici. Lord Sackville en possède une réplique au château de Knoles près de Sevenoaks, que j'ai pu récemment examiner. Sensiblement de même dimension, elle porte cette inscription: *Cologna family*. Comme le tableau de La Haye, elle montre, ce qui n'est pas non plus dans la gravure, un rideau à demi-relevé au fond, et un tapis sous les pieds des personnages. Ce rapprochement achèvera de marquer, dans l'histoire d'un si fameux

portrait, la place du morceau dont il s'agit : remaniement d'un type original, ayant lui-même servi de prototype pour quelques copies postérieures. Il faut joindre que le tableau de Knole est d'exécution plus grossière et généralement moins bonne que celui du palais Maurice.

On sait que d'autre part l'estampe de Marc Duval a été copiée par Visscher. On connaît aussi assez généralement le dessin rehaussé de Chantilly, qui la reproduit telle quelle, avec l'inscription postérieure suivante: *Dumoustier fecit*. Ce qu'on connaît moins est un second dessin, du cabinet des Estampes de Paris, collection Hemmin, vol. VII (Qb. 207) p. 52.

Il est à la pierre noire, et dessiné avec le plus grand soin : entièrement conforme à l'estampe, hors le sol, qui dans celle-ci est de terrasses, et dans ce dessin d'un pavé parfaitement mis en perspective. Tout dans cette rare pièce marque un original, et un dessin très arrêté, tel qu'on les préparait pour la gravure. Il est vrai que les personnages y sont tournés dans le même sens que sur l'estampe, mais on connaît assez d'exemples de pièces de ce temps gravées, contrairement à la pratique courante, dans le même sens que les originaux, pour que cela ne fasse point difficulté. Tandis que tout dans le dessin de Chantilly indique à des yeux exercés une copie, et même assez médiocre, le crayon de la collection Hennin à tout les traits d'original ¹⁾.

Je n'en conclus pas en forme qu'il est de Marc Duval, quoique l'estampe de ce dernier porte *M. Duval fecit*, à cause que cette mention a pu ne signifier que la simple besogne de graveur ; pourtant, étant constant (d'après Lacroix du Maine) que Duval dessinait des portraits, l'attribution de ce crayon à lui pourra au moins être reçue pour probable.

Voici maintenant quelque chose de plus. Un crayon tiré d'après nature (le visage seulement) de l'amiral, conservé au même Cabinet des Estampes (boîte II, ancien numéro 49), est rigoureusement conforme pour l'accoutrement, toque, cheveux, et le moindre détail des traits, au visage réduit qui figure sur ce crayon original de l'estampe. La manière est la même, et la copie qu'on a faite de l'un et l'autre, est aussi fidèle qu'intelligente, telle qu'on peut l'attendre d'un artiste qui met ses propres études en usage. C'est une pièce de plus, et la première de toutes, tant dans l'ordre du temps que de l'importance, à mettre en ligne dans cette histoire du portrait des trois Coligny. Je la présume pareillement de Marc Duval. Elle est nécessairement antérieure à l'année 1572, que l'amiral périt dans le massacre de la Saint-Barthélemy. La gravure est datée de 1579.

Voici pour la commodité du lecteur une revue de toutes les pièces dont il vient d'être question :

1. 1572 Avant. L'amiral Coligny
buste au crayon d'ap. nature
lettre: *Gaspar de Coligny 49*.
Cab. des Estampes Paris
boîte II a. n. 49.

1) C'est l'opinion de M. Bouchot.

2. Les trois Coligny.
en pied, crayon pour la gravure
lettre: *Les Coligni*
ibid. Coll. Hennin
t. VII (Qb 207). p. 52
3. 1579. Id. estampe.
4. Le Cardinal de Chatillon
lettre: *Colegnei fratres, Odetus cardinalis, Gaspar thaliassarcus, Franciscus ordinum pedestricum praefectus.* buste en peinture
lettre: *Odet de Coligny car. de Chatillon.*
M. Duval f. 1579. Chât. de Chantilly, no 261.
5. Les trois Coligny
peinture en pied
musée de La Haye.
6. Id. peinture.
lettre: *Cologna family.*
Lord Sackville à Knoke.
7. Id. Estampe de Visscher.
8. Id. dessin rehaussé.
lettre: *Odetus cardinalis, Gaspar thaliassarcus, Franciscus ordinum pedestricum praefectus. Dumoustier fecit.*

Soit un total de huit pièces, qu'il importe de ne point perdre de vue, principalement les 1, 2, 3, 4, 5. dans les recherches de l'avenir.

Souhaitons que les résultats utiles et les attributions certaines n'y manquent point.

Valenciennes.

L. DIMIER.

Rotterdam's Vroedschapspenningen.

In het Rotterdamsch Jaarboekje van 1888 plaatste de heer J. H. W. Unger een opstel over de Vroedschapspenningen van Rotterdam. Daarin staat: »In 1766 was de voorraad weder uitgeput, zoodat de Vroedschap op den 28 Juli aan Burgemeesteren opdroeg een zeker aantal te doen schroeven. »Het schijnt mij toe, dat aan deze opdracht niet voldaan werd. Indien er »al nieuwe vervaardigd zijn, dan moeten die ook het jaartal 1766 dragen; »er is mij echter geen penning met dat jaartal bekend. Ook blijkt niet uit »de thesauriersrekening, dat er betaald is voor het vervaardigen van nieuwe »penningen. Hoe dit zij, drie jaren later, den 4 Juli 1769, stelden Burge- »meesteren in de Vroedschap de vraag aan de orde, »of de Resolutie van

»deze vergadering in dato 28 Juli 1766, waarbij Burgemeesteren worden »gequalificeert tot het laten schroeven van nieuwe Vroedschapspenningen »niet behoorde te worden vernieuwt«.

Het spreekt van zelf, dat deze vraag der Burgemeesters niet beslist, dat aan de opdracht van 28 Juli 1766 geen gevolg is gegeven, en het bewijs ligt voor mij dat dit ten minste tot op zekere hoogte wel is geschied. Dit bewijs zijn vier teekeningen voor twee Rotterdamsche Vroedschapspenningen, gedateerd 1767. De twee teekeningen voor de voorzijde vertoonen het wapen van Rotterdam, geplaatst vóór twee gekruiste Lictorbundels en tusschen de letters *S* en *C*. Boven de wapens een gezicht over de Maas, met eenige kleine en groote schepen, op de stad, welker afbeelding op beide teekeningen gelijk is; en in de lucht een Mercurius met zijn staf in de eene hand en een hoorn van overvloed in de andere hand. Op de eene teekening wordt Mercurius van voren en bijna rechtop gezien; op de andere meer op zijde en in een liggende houding. De teekening voor de achterzijde der penning, welke bij de laatste behoort, vertoont de Maas met Rotterdam in 't verschiep; op den voorgrond een fregat met alle zeilen op, eenige kleine schepen en in de verte nog een fregat. In de lucht staat in spiegelschrift: *Patet Portus*, en geheel onderaan MDCCLXVII. De teekening voor de achterzijde der andere penning vertoont Phoebus-Apollo met een lichtglorie om het hoofd, den linkerarm rustend op een zuil en in de uitgestoken rechterhand houdend een lauwertak; beneden deze voorstelling weder het jaartal MDCCLXVII. Nog een vijfde teekening ook in een cirkel, vertoont de rechtopstaande speer met den vrijheidshoed erop, gekruist door den Mercuriusstaf en een ronden stok (wetsrol?) waartusschen lauwertakken kronkelen, en er boven in spiegelschrift *Hæc tuamur*. Deze teekeningen hebben in opvatting en uitvoering zooveel overeenkomst met de Vroedschapspenning van 1770, afgebeeld in het Rotterdamsch Jaarboekje, dat ik niet aarzel ze toe te kennen aan den graveur Theodorus van Berckel, die de laatste vervaardigde, en die van 1763 tot 1776 te Rotterdam woonde.

Of, en zoo ja welke van deze ontwerpen werd uitgevoerd, kan ik niet zeggen.

I November 1902.

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK

Verlagen van Vereenigingen.

Verslag omtrent den toestand en de aanwinsten van het Museum Boymans, over het jaar 1901.

Door den directeur wordt geklaagd over vochtigheid in de teekeningen-galerij nu de hieronder gelegen ruimten door de overplaatsing van het oud-archief niet meer geregeld verwarmd worden.

Het Museum begint langzamerhand vol te geraken, zoodat zelfs voor

het onlangs aangekochte schilderstuk van Jan de Bray geen plaats was aan de wanden. Zoude hieraan niet te gemoet te komen zijn, door de nu ontruimde lokalen ter beschikking te stellen van den directeur van het Museum Boymans?

Onder de aanwinsten valt speciaal te wijzen op twee portretten door Jacob Gerritsz. Cuyp uit 1630 en 1639, het stuk van de Bray en een binnenhuis met twee figuren door Hubert van Ravesteyn. Naar aanleiding van deze aanwinsten worden eenige bijzonderheden over deze schilderijen en de schilders vermeld.

Verslag over den toestand van het West-Friesch Museum te Hoorn, gedurende het jaar 1901.

Over bovengenoemd verslag kunnen wij kort zijn, daar het afgelopen jaar zich voor het West-Friesch Museum door niets bijzonders gekenmerkt heeft. Het gebouw en de voorwerpen verkeeren in goeden staat. Aanwinsten van belang hebben niet plaats gehad.

Met genoegen lazen wij, dat ook het West-Friesch Museum door inzending van eenige voorwerpen deel genomen heeft aan de te Amsterdam gehouden Tentoonstelling van Ambachtskunst.

Het verslag eindigt met een woord van erkentelijkheid aan de Regenten van het St. Pietershof, voor de onbekrompen wijze, waarop deze den bouwvalligen en smakeloozen oostermuur van genoemd gesticht deden vervangen door een met het inwendige van het gebouw en met de in 1900 gestichte groep woningen aan de Noordzijde meer in overeenstemming zijnden muur.

In Mei j.l. is te Nijmegen eene geschiedkundige vereeniging opgericht in den geest van »die Haghe«. De vereeniging is »Oppidum Batavorum« gedoopt. Tot voorzitter werd gekozen de heer J. J. Weve.

Tentoonstellingen.

Tentoonstelling van Oud-Vlaamsche kunst te Brugge.

(Slot).

De onderstaande losse aantekeningen op sommige nummers van den Katalogus zijn tijdens de tentoonstelling en in aansluiting aan mijn algemeene beschouwingen over de oud-Nederlandsche schilderkunst geschreven. Toen ik ze persklaar maakte had ik van den »Catalogue critique'' van G. H. de Loo (Hulin) nog geen gebruik gemaakt. Nu ze door plaatsgebrek moesten blijven liggen tot een volgend nummer is hun feitelijk doel, den bezoeker van 't vak eenige opmerkingen in de hand te geven, die hij ter

plaatse aan eigen observaties zou kunnen toetsen, niet meer bereikbaar; de tentoonstelling is gesloten. Daar mijn zienswijze echter in sommige opzichten van die van den heer Hulin en anderen afwijkt en ik mag hopen, dat de herinnering van het belangstellend publiek door notities gesteund wordt, meen ik ook nu nog mijn korte kanteekeningen onveranderd te mogen laten drukken.

N°. 8. Jan v. Eyck: De wijding van den Heil. Thomas v. Canterbury. Vroeger als vroegste werk van J. v. Eyck in de litteratuur. Door Voll reeds voor veel later verklaard, en zóó dat er geen kwestie van overschildering is, maar van een geheel anderen meester. Het jaar 1421 op een steenen drempel onderaan, is fout gelezen. Er staat MCCCC...21. De ruimte tusschen de C en 21 is buitengewoon groot, sporen van een 5de C nog zichtbaar, zoodat er 1521 gestaan heeft. Van denzelfden schilder N°. 147 van den Katalogus. dáár ten onrechte aan Gerard David toegeschreven. Eveneens in 't bezit van den hertog van Devonshire. De observatie over het jaartal deelde Dr. Voll mij mee.

N°. 14. Triptiek, aan Jan v. Eyck toegeschreven: Wel wat heel kras! In weerwil van twee »authentieke documenten» is het een fabrikaat uit de 19de (?) eeuw, hoewel op een oud paneel. De voorstelling is een variatie op een schilderijtje van Petrus Christus te Berlijn. Teekening in de Albertina.

N°. 16. Jan v. Eyck; portret van een grijsaard, uit de collectie Oppenheim. Reeds door Dr. Voll in zijn studie over v. Eyck als *later* genoemd. Door Hymans, ten onrechte naar ik meen, aan Pieter Breughel d. o. toegeschreven (mondellinge mededeeling). De heer Steenhoff maakte de opmerking, dat het gezicht hem een kop van Schorel voor den geest brengt. Die kop, dien ik in Utrecht met de fotografie van het portret der collectie Oppenheim vergeleek, heeft er wel veel van, maar is toch anders. Andere oogen en wenkbrauwenlijn. Attributie niet gemakkelijk; maar ongeveer 1500 ontstaan. Niet vrij van leelijke retouches.

N°. 23. Meester v. Flémalle: Het enige degelijke werk van den meester hier op de expositie. Men heeft onlangs, hoewel niet overtuigend, eenen naam »Jacques Daret» genoemd voor dezen inconnu; maar is er ook niet iets Rijnsch' in? Men denkt bij het gemanieerde type der Madonna met de breede onderkaak even aan den meester van het Bartholomeusaltaar, al was die jonger.

N°. 30. Rogier v. der Weyden: Een dergelijk stukje te Weenen.

N°. 32. Antonello da Messina: De Hl. vrouwen betreuren den dooden Christus. Met een prachtig silhouet van een stad, veel mooier dan op eenig ander schilderij van Antonello. Men vergelijke het landschap op den Christus aan 't kruis te Antwerpen. 't Geheel maakt den indruk van Boven-Italiaansch werk. Voor Zuid-Fransch, waarvoor het door sommigen gehouden werd, is het te week en te malsch geschilderd.

N°. 43. Dirk Bouts: Heilige Maagd met het kind. Valt uit den toon

der Vlaamsche meesters. Bouts puntiger behandeling der omtrekken wordt er in gemist. De Heiligen, Dorothea en Agnes op den achtergrond, met hun sleepgewaden zijn geschilderd als twee wandelende dames op een inconnu van het Rijksmuseum (N°. 532), waaraan de geheele conceptie van het stukje eenigszins herinnert, al is 't van een anderen kunstenaar. Hollandsch?

N°. 59. Het mystieke huwelijk van St. Katharina v. Memlinc. St. Jans Hospitaal. Zoover ik weet is er nog niet op gelet, dat in den rechter bovenhoek van dit werk een romeinsche ruïne geschilderd is, die sterk aan het Colosseum doet denken. Zonderling is slechts de bouwvalligheid, immers van het Colosseum moet in de 15de eeuw meer over geweest zijn. Kunnen de Triersche gebouwen gediend hebben? Waarvandaan heeft Memlinc anders een zoo zuiveren indruk van een romeinsch theater gekregen?

N°. 63. Vreemd voor Memlinc. Een slappe herhaling met combinatie van motieven uit verschillende van zijne werken? Wel uit Memlincs tijd.

N°. 68. Memlinc: de Ursulakist. De lucht is op alle paneeltjes sterk gerestaureerd; 't schijnt wel na een verandering in de architectuur van de kist.

N°. 72. Memlinc. Madonna met kind. Zwakker dan 't meeste werk en minder week van opvatting. Vreemd is ook de geplooidde hoofddoek voor Memlinc. Uit zijn atelier? In elk geval niet van hem zelve, evenmin als N°. 111.

N°. 73. Memlinc. De man uit het Mauritshuis. Ongetwijfeld een voornaam portret. Hier, naast den burgemeester Nieuwenhove uit St. Janshospitaal hangend, is 't wel minder dan dat voortreffelijke conterfeitsel. Moeilijker geschilderd, minder bloeiend, vooral de manier waarop de oogen ingezet zijn. Toch kan ik me geen andere toeschrijving denken.

N°. 74 & 75. Memlinc. De donateurs uit Hermannstadt. Beide hebben zeer geleden. De zonsondergang is geheel ingeschilderd, ook het lakroede gordijn op 't portret der vrouw ziet er niet erg geloofwaardig uit.

N°. 78 & 83. Memlinc. De maagd met 't kind. Beide herhalingen door tijdgenooten met geringe variaties op Memlincs voorbeelden.

N°. 81. Memlinc. Heilige Maagd met het kind, St. Antonius en een donateur. De figuren zijn scherp van omtrek, als uitgeknipt, de kleur van 't geheel wat vreemd. Of een werk uit 's meesters jeugd, of door een leerling geschilderd. Om redenen van ikonographischen aard heeft James Weale vroeger reeds aan de juistheid der toeschrijving getwijfeld.

N°. 84. Memlinc. De orgeltribune uit 't Museum te Antwerpen. Voor *fr.* 240000 duur gekocht. Leerlingenwerk? De kleur is vaal, de teekening spichtig, de poppen fantazieloos naast elkaar gezet.

N°. 87. Memlinc. Een klein triptiekje, dat niets met Memlinc te maken heeft. School van Brugge, met sterke gelijkenis op de miniaturen uit die stad. Misschien van denzelfden meester als 171: »St. Bruno trekt zich in 't klooster terug.» Dezelfde bevallige, maar niet meesterlijke manier de koppen te schilderen, dezelfde verdeeling en behandeling van 't wit. Eigenaardig, de wat gevoelloos, als zwarte punten, ingezette oogen.

N°. 99. Inconnu. De Heilige Maagd met 't kind. Bezit van Mme André te Parijs. Zeer vuil; maar betrekkelijk ongeschonden. De toren op den achtergrond schijnt een toren van Brugge; maar dit bewijst m. i. niet, dat de schilder tot de Brugsche school behoorde. Mij is dergelijk werk in Brugge niet bekend. Fransch?

N°. 101. Rogier van der Weyden. Donateur met zijn schutspatroom. Ander palet dan men van de Vlamingen gewoon is. Zuid-Vlaamsch of Noord-Fransch? De heer Hulin deelde mij mede, dat het wapen in het venster niet aan de familie Busleyden behoort.

N°. 102. Brabantsche school. Keizer door keurvorsten omgeven. Naar ik meen, lijkt op dit matig fraaie stuk een schilderijtje uit 't Museum te Dyon, voorstellende: een koningin, die op een bed gezeten, hovelingen ontvangt. Voorstelling uit de Alexanderlegende? (zonder nummer, groot 18×35,5 cM. als »vlaamsche school’’).

N°. 114. Inconnu. Tegen 1489: Op Memlinc en van der Weyden geïnspireerd; maar door de bonte helderheid aan Duitsch werk herinnerend. Italiaansche coiffures van twee Heiligen.

N°. 115 en 116. Inconnus. Herhalingen naar Rogier van der Weijdens St. Lucas, waarvan misschien het orgineel te Petersburg is; ook over het exemplaar te München wordt getwist. 't Interieur met den uitkijk op het water is van Jan van Eyck afkomstig (Madonna met den Kanselier Rollin; Louvre). Vlaamsche tapisserie met hetzelfde geval in het Louvre. (reproductie in Helbings Monatsber. I. 12, n°. 79) Vergel. n°. 48 op de tentoonstelling, waar bij een geheel andere compositie, ook altijd nog dit interieur is te herkennen.

N°. 125. Gerard David. Copie of werk van leerlingen.

N°. 127. Gerard David: Copie van den Christuskop op de graflegging van Matsijs te Antwerpen. Studie voor N°. 126 van denzelfden meester.

N°. 137. Hieronymus Bosch: Mogelijk wel echt, hoewel anders van techniek, dan de kruisdraging uit het Museum te Gent n°. 285.

N°. 146. Petrus Christus. Portret. De jonge man draagt een XVI^{de} eeuwse baret. Door een tijdgenoot van Barend van Orley geschilderd.

N°. 147. Zelfde schilder als n°. 8. Invloed van de Venetiaansche school (Carpaccio).

N°. 148. Zuid-Fransch?

N°. 161. Jan Gossaert. Portret van Filips van Bourgondië? Naar een anderen kant gekeerd als het portret van denzelfden man in het Rijksmuseum; warmer van kleur en vaster van modelé.

N°. 174. Van denzelfden meester als de nummers: 282, 283 en 234? Begin van de XVI^{de} eeuw; Brusselsch werk?

N°. 201. Joachim Patinir. School van Patinir; mogelijk dezelfde meester, die het merkwaardige landschap met den teekenaar in de National Gallery te London, geschilderd heeft (n°. 1298).

N°. 220. Jan Mostaert. Dezelfde vrouw, die in de collectie van Ertborn,

ten onrechte voor Jacoba van Beyeren doorgaat. Niet van Jan Mostaert, maar van een meester, wiens naam de Heer Hulin meent ontdekt te hebben en zal publiceeren. Overigens is deze vrouw herhaaldelijk geschilderd. Een copie naar een of ander exemplaar op een miniatuur te Munchen. (Hofbibl. Cm. 41 f. 119, c.l. 23637.)

N°. 231. Inconnu. Fransch.

N°. 245. Inconnu. Hoewel slechter, doet de kleur van dit stuk denken aan een inconnu in het Rijksmuseum, n°. 532. Als 't ware een overgang tusschen Rijnsche en Hollandsche School.

N°. 278. Quintijn Matsijs. Voor Quintijn te overdreven druk van teekening, ook de onrustige lucht past niet bij zijn opvatting. *Jan* Matsijs?

N°. 321. Fransch; ruw maar expressief, evenwel niet vóór 1430 te dateeren. Een overgang naar de kunst van Rogier van der Weyden, dien Dr. Voll in deze pancelen meent te vinden, kan ik er niet in zien, eer iets van de Zuidfransche school.

N°. 332. Lucas van Leyden: Italiaansch.

N°. 343. Quintijn Matsijs: — Gerard David.

N°. 344. Inconnu. Staat dit paneeltje niet in verband met den zoogenaamden Dirk Bouts op Chantilly? (N^o. CVI, Kist van den Heiligen Perpetuus.)

N°. 380. Rogier van der Weijden, Hollander. Op den rechtervleugel de toren van Utrecht.

't Spreekt vanzelf, dat deze korte aanteekeningen verre van volledig zijn, en geen andere pretentie hebben, dan eenige voor de hand liggende kwesties aan te stippen, die, dit vergete men niet, toen het vorig nummer van het Bulletin verscheen, waarvoor deze regels geschreven werden, nog niet in allerlei wetenschappelijke tijdschriften behandeld waren.

W. VOGELSANG.

Oude Monumenten.

De torentjes van de voormalige Binnenkamppoort te Amersfoort.

Wanneer men van de Varkensmarkt, waaronder nog steeds de in 1674 weggestopte, beruchte Kei is gelegen, de Langestraat doorwandelt en men aan het laatste gedeelte van die straat is gekomen, ziet men dat zij zich vernauwt en ontwaart men daar, boven de huizen uitstekend, twee kleine torentjes. Dat vernauwde gedeelte doorwandeland komt men in de vrij lange en breede Kampstraat. Van die straat terugziende op dat vernauwde gedeelte bemerkt men, dat die twee torentjes de oorzaak zijn van de versmalling der straat; anders zouden de Lange- en Kampstraat een doorloopende verkeersweg zijn geworden. Die torentjes, voor het verkeer eenigszins belemmerend, zijn onze aandacht ten volle waard. Zij toch zijn de eenige

resten der oude poorten, die eenmaal met de Singelgrachten en de daaraan gelegen muurhuizen de oude stad afsloten.

Van de toenmalige Haven- of Havikerpoort, de Binnenkamppoort, ook Vrijepoort en Kamperbinnenpoort genoemd, de Plompentorenpoort en de Rodentorenpoort zijn nog alleen de twee torentjes over, die tot de Binnenkamppoort hebben behoord, terwijl de Gevangentoren, waarschijnlijk geheel verbouwd, ons niet meer aan de daar eertijds gelegen Plompentorenpoort herinnert.

Wanneer deze torentjes zijn gebouwd kan niet met juistheid worden gezegd, maar zeker vóór het jaar 1259, daar in dat jaar Hendrik van Vianden, 38ste bisschop van Utrecht, Amersfoort met stadsrechten en wetten begiftigde. Het jaar 1228 wordt door eenige schrijvers genomen als het jaar waarop Amersfoort het eerst verschanst werd.

In het jaar 1269 werd de stad door de Gelderschen genomen, nadat de muren door »stormtuig van dien tijd zoodanig verzwakt waren" dat de stad zich met verdrag moest overgeven.

Die twee torentjes stonden aan weerszijden van de poort, waarboven zich een vertrek bevond, dat waarschijnlijk tot verdediging der poort zal zijn benut. In later tijd, toen de stad zich vergroot had en deze poort niet meer voor de verdediging dienstbaar was, werd dit vertrek tot verschillende doeleinden gebruikt, eerst als lokaal voor de Rhetorikers en in de laatste jaren vóór de slooping tot wapenmagazijn voor de schutterij. De poort werd ongeveer 1827 afgebroken, doch de torentjes bleven gespaard.

Toen in het jaar 1450 de stadsmuur om de aanmerkelijk vergrootte stad voltooid was, hadden de oude poorten hare waarde verloren, daar de toegangen tot de stad door de Koppelpoorten, de Bloemendalsche buitenpoort de Kamper buitenpoort, de Driesjespoort, de Monnikendam, de Slijkpoort en de Utrechtsche poort waren afgesloten. Van deze laatste poorten zijn de gerestaureerde koppelpoorten en de Monnikendam nog over.

De twee torentjes van de Kamperbinnenpoort zijn minstens een paar honderd jaar ouder dan de koppelpoorten en bij eene vergelijkende beschouwing, ziet men ook, dat deze torentjes, gering in omvang, *moeten* gebouwd zijn, vóór dat Barthold Schwartz, door de uitvinding van het buskruit aan de door geschut verdedigbare torens en poorten zwaardere eischen deed stellen.

Weinig steden kunnen als Amersfoort zich op het bezit van zoodanige oude torenpoorten beroemen en het zou te betreuren zijn, als zij eenmaal als »sta in den weg« zouden moeten vallen.

Wanneer dat mocht gebeuren zou Amersfoort de schilderachtige stadsgezichten missen, die het oog van den wandelaar in Kamp- en Langestraat boeit; maar — wat erger is — ook missen een *bewijsstuk van zijn oudste geschiedenis*, die ons nog luide spreekt van de oorlogen zoo lange jaren tusschen de gewesten onderling gevoerd.

Renkum.

O. G. H. HELDRING.

Bruinisse.

Naar aanleiding van hetgeen vermeld wordt over het kerkgebouw te Bruinisse op p. 283 van het laatst verschenen nummer van het Bulletin van den Nederl. Oudheidk. Bond, kan ik u mededeelen dat in April 1869 6 dergelijke potjes door den burgemeester van Stolwijk aan het Museum van Oudheden werden geschonken. Zij zijn afkomstig uit de oude afgebrande kerk te Stolwijk. In de Museumpapieren vond ik daarover het volgende:

»Volgens berigt van den heer burgemeester Kroon te Stolwijk waren »deze potjes met eene groote menigte andere, langs den bovenkant van »den koorwand, met de openingen naar de kerk gekeerd en dus liggende »in eene rij ingemetseld; van een der potjes, No 4 zou men echter »moeten aannemen dat het regt opstaande in den wand bevestigd is geweest, »daar de eraan gehechte kalklaag op zulk eene loodregte plaatsing schijnt »te wijzen. Het kannetje No 6 schijnt slechts, bij gebrek aan beter, van »zijne oorspronkelijke bestemming voor huiselijk gebruik, tot het doel »waarvoor de overige moesten dienen, gebezigd te zijn.»

Deze voorwerpen zijn overgegeven aan de Rijksadviseurs voor de monumenten van de Vaderlandsche geschiedenis en kunst op machtiging van den Minister van Binnenlandsche zaken bij schrijven van 1 Juni 1875, No. 37, Afd. V, en thans in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Dr. W. PLEYTE.

Brummen.

Aan de kerk te Brummen, voorheen den H. Pancratius toegewijd, is veel, aan haar toren nog het minst geknoeid, ofschoon ook deze niet geheel vrij is gebleven. Tegen zijne zuidzijde is een brandspuitenhok gezet.

De toren, met eene leien spits gedekt, welke van een vier- in een achtkant overgaat, bestaat uit vier verdiepingen, waarvan de onderste met tufsteen is bekleed. De beide andere zijn er volgens het algemeen gevoelen later bovenop gezet. Men neemt dan aan, dat dit in 1402 gebeurd is, welk jaartal binnen in de kerk onder de kalklaag van den noordermuur heenschemt. De kerk zou toen vergroot en verhoogd zijn.

Deze meening komt mij onjuist voor. Alles toont aan, dat de bouw van den toren in ééne periode voltooid en haar onderste verdieping niet in Romaanschen stijl opgetrokken is.

Het jaartal 1402 beduidt naar mijne meening, dat toen kerk en toren gezet zijn.

De versiering van den ingang der onderste verdieping wordt gevormd door een eenvoudig uitgehold profiel, waarboven zich een gothisch blindvenster bevindt. Door het muurwerk der tweede verdieping, welke evenals

de derde in baksteen is gemetseld, loopen horizontale banden van tufsteen, welke niet bij de derde worden aangetroffen.

De kerk is éénbeukig en grootendeels door aanbouwen ingesloten, zoodat het juiste overzicht ontbreekt.

Aan de zuidzijde heeft men in 1830 de kerk vergroot en daardoor het gebouw duchtig geschonden. Er bevinden zich geen gewelven meer in; alles is geplafonneerd. Ook in 1746 heeft men binnen in het gebouw veranderingen aangebracht. Het jaartal 1746 en de letters J. M. K. C., welke op den muur van het koor geschilderd zijn, laten dit althans vermoeden.

In 1879 werd in het koor eene galerij getimmerd. In dit deel der kerk zijn twee zandsteenen zerken gemetseld, waarop de acht kwartieren voorkomen van Johanna van Heeckeren (overl. 27 Aug. 1652) en die van haar echtgenoot Coenraad van Housz tot de Rees. De bovengenoemde galerij loopt dwars langs deze zerken heen.

Dicht bij de kerk ligt de omgekeerde kuip van een steenen doopvont. Zij diende tot nog voor korten tijd als podium van den aflezer der gemeentepublicaties.

N. R. Ct., 23 Sept. 1902, I A.

Heerlen 1).

Door den gemeenteraad werd in de vergadering van 30 Mei jl. eene subsidie toegestaan van *f* 20.000 voor de restauratie der R. K. kerk aldaar, welk bedrag met *f* 5000 zal vermeerderd worden, indien later mocht blijken, dat het overblijvende bedrag boven de draagkracht gaat van het kerkbestuur.

Betreffende de geschiedenis der kerk is weinig met zekerheid bekend. Zij is in Romaanschen stijl gebouwd en dagteekent vermoedelijk uit het begin der 12de eeuw. Bij het afbreken der zijgewelven kwamen blauwe plafondschilderingen uit de 13de eeuw te voorschijn.

De restauratie geschiedt volgens de plannen van Dr. Cuyper geheel in Kemraadsche natuursteen.

Leiden.

Hadden we hier ter stede de laatste jaren op architectonisch gebied eenige verliezen te betreuren, zoo het in dit Bulletin, jaargang II, pag. 174, bejammerde huis Breestraat 84, het onlangs afgebroken fraaie trapgeveltje Breestraat 77 en het verknoeien onzer Academie, door het inmetsele eener gedenksteen, nu valt er gelukkig eens op een verbetering te wijzen.

Het huis Rapenburg hoek Groenhazengracht, waar sedert 1655 de Bibliotheca Thysiana gevestigd is, werd schoongemaakt: de zandsteen aan

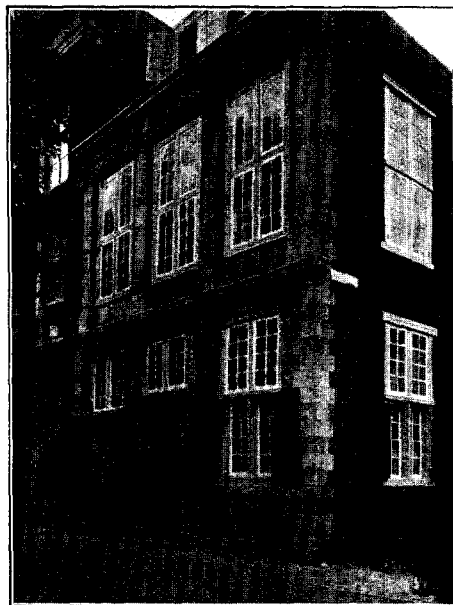
1) Door een verzuim is dit bericht, waarvan wij de bijzonderheden danken aan de welwillende mededeeling van den WelEd. Achtb. Heer Ch. de Hensen, burgemeester van Heerlen, in het vorig Bulletin uitgevallen.

den gevel werd afgeloofd en de letters der inscriptie op de gevelsteenen opnieuw verguld. Het geheel maakt nu op onze stille, deftige gracht een allerprettigsten indruk.

Eere hem, wien de eere hiervan toekomt.

1 October 1902.

H. G. A. OBREEX.

Gelijk uit bovenstaande afbeelding, ons welwillend door den Heer OBREEX verstrekt, blijkt is de gevel twee verdiepingen hoog, door een vooruitspringenden steenen band gescheiden.

De onderverdieping is in baksteen opgetrokken met groote en kleine zandsteenen blokken aan de hoeklijnen en een zandsteenen horizontalen band onder de vensters.

De ingang in het midden van den gevel wordt omlijst door een zandsteenen poortje met bloemfestoenen, waarboven een tweelicht met zandsteenen zijstukken met bloemen en vruchten. Links en rechts van den ingang een raam met kruiskozijn.

De bovenverdieping is in drie vakken verdeeld door zandsteenen kolommen met basement en Jonisch kapiteel, waarboven een breede kroonlijst in het midden onderbroken door een steen met jaartal MDCLV. Onder de kruisramen vindt men links en rechts steenen met het inschrift *Johannes Thysii* en *Bibliotheca*. Daartusschen, onder het middelraam, het wapen van Thysius op een schild met een kopje gekroond gehouden door guirlandes van bloemen en vruchten. De zijgevel is niet versierd.

Treedt men het huisje binnen, dan komt men in een kleine voorhal, van waar een eiken trap naar de bibliotheekkamer op de eerste verdieping voert. De hal is later ingekort door het er afnemen van een kamertje voor den bewaarder.

De bovenzaal is eenvoudig, doch interessant als eene vrijwel onveranderde bibliotheekinrichting uit het midden der 17de eeuw. De ruimte voor de bezoekers is van de kasten gescheiden door een laag hekje, hetwelk thans vrijwel schuil gaat achter de hiertegenaan geplaatste nieuwe kastenrij. Op een kast in het midden van den langen wand is het wapen van Thysius geschilderd met het jaartal 1657.

Na den rijken inhoud van boeken en handschriften is wel het belangrijkste een draaibare eikenhouten lezenaar, die voor korten tijd op zolder werd teruggevonden. Door een verborgen stel kamraderen worden de vier boekenplanken, die aan twee ronde schijven bevestigd zijn en naar believen naar voren gedraaid kunnen worden, steeds in den gewenschten stand gehouden.

De restauratie beperkte zich in hoofdzaak tot het verwijderen van de dikke laag verf, die de fijne lijnen van het sierlijke beeldwerk geheel bedekte. Het besluit hiertoe werd genomen door de curatoren Dr. P. J. Blok en Dr. P. J. Muller.

Monster.

Naar aanleiding van het door den gemeenteraad van Monster gedaan verzoek om Rijkssubsidie voor de restauratie van den toren aldaar is vanwege het departement een onderzoek ingesteld. De toren dagteekent uit het eind der 14^e, of het begin der 15^e eeuw en is zeer goed in den oorspronkelijken toestand te herstellen.

cf. *N. R. Ct.*, 21 October II A.

De Barbarossa-ruïne op het Valkhof te Nijmegen.

In zijne zitting van 11 Sept. (1902) nam de Gemeenteraad van Nijmegen het besluit om de zoogenaamde »ruïne« op het Valkhof — een overblijfsel van Barbarossa's paleisherstelling in 1155 — te doen overkappen. Aanleiding daartoe was een rapport van den Gemeente-Architect, in het voorjaar opgemaakt, na een onderzoek van den toestand der Valkhof-resten. In dit rapport wordt melding gemaakt van beginnende verweering van een der deksteen, behorende tot de kroonlijst. Dit bouwdeel is met den halfronden koepel steeds onbeschermd aan den invloed van het weer blootgesteld. Het voorstel tot overkapping van de ruïne, door den architect aan zijn verslag toegevoegd, werd door Burgemeester en Wethouders overgenomen en den raad voorgelegd. Deze kon zich evenwel niet vereenigen met het denkbeeld van den architect om een met leien bedekte kap uit te voeren, die naar voren in zijn driehoekigen vorm zichtbaar zou zijn.

Dit denkbeeld was ontsproten aan den wensch om aan de ruïne zelve niets toe te voegen en het geheel, zooals het sinds jaren heeft gestaan, onveranderd, onder een waterdichte afdekking te brengen van den denkbaar meest eenvoudigen vorm. Inderdaad kan, zonder veranderingen aan het bouwwerk zelf, moeilijk een betere en meer eenvoudige wijze van afdekking worden bedacht.

Op verlangen van den raad werd evenwel het plan door den architect gewijzigd. Het nieuwe plan behield het denkbeeld der bekapping met leibekleding, maar wijzigde de afsluiting naar voren door een gedeelte van den verdwenen gevelmuur boven den voorsten welfboog hersteld te denken en de bekapping daarachter waterdicht te doen aansluiten. Het te herstellen gevelmetselwerk wordt bedoeld in tufsteen met toevallig gevormd contour. Hierdoor zal niet alleen het voorkomen van het gespaard gebleven bouwwerk veranderen, maar ook zal het nieuw op te metselen gevelgedeelte nu zelve als waterkeerende afdekking dienen van den welfboog. Door zorgvolle constructie kan aan dit laatste doel zeker voor geruimen tijd beantwoord worden, op den duur zal, uit den aard der zaak, de opmetting vernieuwing eischen. De raad vereenigde zich met dit tweede plan, zoodat vermoedelijk nog dezen winter de »ruïne« zal zijn afgedekt en haar voorkomen, zooals dit ruim een eeuw heeft bestaan, overeenkomstig dit plan zal gewijzigd worden.

Nijmegen.

J. J. WEVE.

Zeër te wenschen ware het dat nu eindelijk ook eens overging tot de hoog noodige restauratie van de Karolingische kapel, die in beginsel, reeds voor jaren, door den gemeenteraad werd aangenomen.

Oosterwierum.

Het bestuur van het Friesch Genootschap heeft in een adres tot H. M. de Koningin het verzoek gericht, dat van regeeringswege stappen zullen worden gedaan om de slooping van de kerk der N. Herv. Gem. te Oosterwierum te voorkomen, hetzij door het gebouw in eigendom en onderhoud over te nemen, hetzij door het onderhoud te waarborgen.

Het bestuur zou de voorgenomen slooping zeer betreuren, omdat die kerk behoort tot de oude Friesche baksteenbouwwerken, voor de historie van de bouwkunst in het algemeen en die van Friesland in het bijzonder zeer merkwaardig, en door haar schilderachtige ligging tot sieraad strekt voor het omliggende landschap.

N. R. Ct., 17 Sept. 1902. I. C.

De kerkvoogden hebben bericht ontvangen, dat de Regeering geen mogelijkheid vindt om hiertoe stappen te doen.

Zutphen.

De restauratie van de zandsteenversiering aan den hoofdingang van het stadhuis is dezer dagen gereed gekomen.

Van de fraaie gewelfschilderingen, welke in het Noorderdwarspann der St. Walburg zijn blootgelegd, heeft de heer P. Helwegen, werkzaam aan het atelier van den heer Cuypers te Roermond, eenige calques gemaakt, die zullen dienen bij de begroting der kosten van de restauratie dezer schilderingen.

N. R. Ct., 15 Oct. I. A.

Zorg voor monumenten in Gelderland.

In verband met het besluit der Staten van Gelderland van 8 Juli 1902 om een jaarlijksch bedrag van *f* 200 ter beschikking te stellen van Ged. Staten, ten einde dit te doen besteden door een commissie, te benoemen door Gedep. Staten, (zie Bulletin III bl. 228), is ingesteld eene Provinciale Geldersche archeologische commissie ter bevordering van de instandhouding en bewaring van voorwerpen van geschiedkundig of archeologisch belang en zijn tot leden dier commissie benoemd de heeren Mr. J. F. Bijleveld, Mr. W. E. J. Baron van Balveren, Dr. J. S. van Veen, allen te Arnhem, H. D. J. van Schevichaven te Nijmegen en F. A. Hoefler te Hattem.

Boekbeoordeeling en -aankondiging.

Carl Neumann, Rembrandt. Berlin u. Stuttgart, W. Spemann 1902. 4°

Wanneer wij een nieuw werk over Rembrandt te beoordeelen hebben, dringt zich in de eerste plaats de vraag op, of er behoefte aan een was, immers over weinig schilders bestaat een zóó omvangrijke litteratuur als over hem. Maar juist die omvangrijkheid kan het ontstaan van weer nieuwe werken ten gevolge hebben, daar de publicaties der laatste jaren ons nagenoeg Rembrandts volledige werkzaamheid blootgelegd hebben in de reproductie zijner schilderijen en teekeningen, terwijl de etsen ons reeds vroeger toegankelijk waren.

Eventueel nog te vinden werken zullen aan de plaats die Rembrandt in de kunstgeschiedenis bekleedt, stellig niets meer wijzigen, en nieuwe vondsten in archieven zijn niet te verwachten; wat er bekend was, is het laatst door Bell en niet lang daarvoor door Michel in uitvoerige monografieën neergelegd.

Aan een eigenlijke monografie was dan ook stellig geen behoefte, en die heeft Neumann dan ook niet gegeven.

Wat hij dan wel wilde geven? Dat worden wij reeds gewaar, als wij den schrijver in zijn inleiding over zijn voorgangers hooren spreken. Over namen als Vosmaer, Bode, Bredius en Michel glijdt hij heen, al is het ook met een vriendelijke erkenning van bewezen diensten, maar hij stopt bij Thoré en vooral bij Fromentin. Over dezen geeft hij zelfs een uitvoerige excursie.

Voor Neumann is Rembrandt niet een genie zooals er zoovele anderen geweest zijn, maar de openbaring van een geheel nieuwe kunst, en de omgeving waarin zijn werkzaamheid plaats vond, de wijze waarop de wereld daarvan te genieten kreeg, de leeringen die het nageslacht er uit trekken kan, dat waren Neumanns schrijfmotieven. En daarover heeft hij zeer veel moois verteld, al moeten wij het vaak zoeken onder veel ballast, maar dit is weinig nadeel voor ons, want die ballast bevat op zich zelf weer tal van mooie excursies.

Rembrandts verblijf in de academiestad Leiden en in Hollands hartader Amsterdam waren een gereede aanleiding die beide steden meesterlijk te schilderen, en bewonderen moeten wij hierbij niet alleen de uitgebreide litteratuurkennis, waarover Neumann de beschikking had, maar vooral zijn kijk op de innerlijke gesteldheid van een hem vreemd land en volk.

Het huwelijk met Saskia gaf het onderwerp aan de hand voor een essai over de ontwikkelde vrouw in de Nederlanden, en aan het einde van dit hoofdstuk verontschuldigt de schrijver zich, dat hij nu een weinig van Rembrandt af moet stappen; en dan volgt een meesterlijke schildering van den Haag, van het leven der Nederlandsche aristocratie, van de rol die de renaissance in de Nederlanden gespeeld heeft, enz., enz. Later passeeren alle godsdienstuitingen de revue. Ook heeft Neumann gelegenheid gehad eenige prachtige karakterschetsen te geven van de kunst van Frans Hals en van van Goyen, maar die men eerder zou zoeken in een algemeene geschiedenis der Nederlandsche kunst dan in een werk over Rembrandt.

Maar al dergelijke uitweidingen groepeerst hij om Rembrandt, want diens kunstvoortbrengselen zijn de uiting van wat hij staande in de cultuur van zijn tijd en van zijn land gevoeld heeft, en bij verschillende wordt het ontleedmes niet gespaard. Natuurlijk geldt dit vooral de Nachtwacht. Niet minder dan 122 bladzijden, de bijlagen niet meegerekend, heeft Neumann noodig gehad om weer te geven wat hem bij de Nachtwacht op het hart lag, hoe de kunstenaar tot zijn compositie gekomen moet zijn, hoe hij bereikt heeft wat hij wilde en waarin hij te kort geschoten is.

Die ontledingen en verklaringen van afzonderlijke werken zijn meestal evenveel paarlen van kunstbeschrijving, waarbij Neumann zich door zijn groote vereering voor het beschrevene nimmer laat verleiden tot het neerschrijven van frases. Alleen is het wat onuitstaanbaar dat telkens koketteren met vergelijkingen in de muziek. Zoo heel in het afgetrokkene gaat dat nog, maar het is toch wel een beetje mal, op p. 493 met een ernstig gezicht te moeten hooren dat het koloriet van Titiaan herinnert aan de 18 maten van het andante der drie bassen in Mozarts Don Juan.

Het is bv. een waar genot en daarbij hoogst leerrijk voor het goed begrijpen Neumanns beschrijving te lezen en te overwegen bij het beschouwen van de verwonderlijk schoone ets »De Opdracht in den Tempel«, of van het zoogenaamde Joodsche Bruidje, waarin Neumann zeer waar-schijnlijk terecht Juda en Thamar ziet.

Dergelijke passages, waaraan vooral het laatste gedeelte rijk is, doen ons den al te veel omhaal wel wat vergeten, hoe hij b. v. een uitvoerige noot schrijft over Boccacini, omdat Huygens dezen Napolitaan noemt na even te voren over Rembrandt gesproken te hebben.

Dat wringen uit de litteratuur wat er uit te wringen was, heeft trouwens eens een geheel verkeerde interpretatie ten gevolge gehad. In Vondels bekenden versregel: »Wie Anso zien wil moet hem hooren« te willen lezen dat aan Vondel Anso's uiterlijk niet behaagde, wil zeggen den geest van dergelijke lofdichtjes niet te begrijpen.

Voor mij bevreemdend was de beschrijving van de Staalmesters. Hoe kan Neumann in den opstaanden ouden heer een jongmensch van 25 à 30 jaar zien? Niet alleen teekent het gezicht een man op gevorderden leeftijd, maar ook de kleederdracht met den korten kraag en den minder spitsen hoed wijst op een heer die evenals zijn buurman nog de mode uit een vroegeren tijd volgde.

Maar dergelijke kleinigheden doen al bitter weinig af van de groote verdiensten van het werk, waartegen ik evenwel eenige ernstige grieven van uiterlijken aard heb. De illustraties zijn, rondweg gezegd, slecht verzorgd. Niet dat het aantal niet groot genoeg zou zijn, of de keuze verkeerd, maar zincotjes van het gehalte als de beide tegenover bldz. 40 of als het portret van Heythuysen tegenover bldz. 140 behooren in een dergelijk werk niet thuis.

En waar twee afbeeldingen op een blad staan, is de samenvoeging soms uiterst smakeloos (bv. tegenover bladz. 56 en 57).

Een tweede grief is het ontbreken van een register, niet een naamregister, dat in dit werk gemist kan worden, maar een register der besproken schilderijen, etsen en teekeningen. Wegens de essai-achtige behandeling is het zeer moeielijk iets in het omvangrijke boek terug te vinden, en een practisch ingericht register zou ons herhaaldelijk er naar doen grijpen, waar wij den een of anderen Rembrandt in gedachte of in afbeelding vóór ons hebben. Moge een tweede druk of een vertaling dat brengen.

Amsterdam.

E. W. MOES.

Veiling Heeswijk.

Op het oogenblik, dat onderstaande regels in dit blad zullen verschijnen zal de laatste veiling der verzamelingen van het kasteel Heeswijk, op die der munten en penningen na, reeds sedert eenigen tijd zijn afgevoerd en

zullen de zalen van dat oude slot ontbloot zijn van al het bezienswaardige, dat zij vroeger bevatten.

Voor de gemeente 's Hertogenbosch en haar naaste omgeving is dit zeer jammer.

Het bezoek aan de verzamelingen van het kasteel Heeswijk was toch eene attractie van die stad en de dorpen, die in hare nabijheid gelegen zijn.

Ieder rechtgeaard Bosschenaar betreurde aanvankelijk dan ook ten eerste het besluit van den bewindvoerder der nalatenschap van A. baron van den Bogaerde om, in strijd met diens uitersten wil, de verzamelingen van Heeswijk te verkoopen en vond het spijtig, niet alleen voor de stad zijner inwoning maar ook voor ons geheele land, dat de voorwerpen, waaruit die collecties bestonden, over alle deelen der wereld zouden worden verspreid.

Zij waren langzamerhand goede oude bekenden geworden, de zeldzaamheden en rariteiten van Heeswijk; men miste daarom zoo hoogst ongaarne hunne tegenwoordigheid en men had bovendien daaraan van lieverlede groote kunstwaarde toegekend, omdat men ze niet anders kon zien dan in slecht verlichtte en opgepropte zalen en omdat men dacht, dat de heeren van den Bogaerde, die ze verzameld hadden, ze met zorg en kennis van zaken hadden bijeen gebracht.

Toen echter de voorwerpen, waaruit de collecties van Heeswijk bestonden, voor de verschillende veilingen, die daarvan gehouden werden, doelmatig uitgesteld waren in de goed verlichtte zalen der Bossche sociëteit Casino, kwam het aan den dag, dat er veel kaf onder het koren schuilde en konden vele kunstkeners hunne verbazing niet onderdrukken, dat de collecties van Heeswijk te voren als verzamelingen van wezenlijke kunstschatten waren aangezien en voor zoovele exemplaren daarvan buitengewoon groote sommen werden besteed.

Het moet dan ook aan het talent, waarmede de heeren Frederik Muller en Co. de veilingen van Heeswijk hielden en aan de overgrootte kooplust van het publiek, vooral van meerdere niet op de hoogte van hun vak zijnde antiquairs worden toegeschreven, dat de verkoop der zoogenaamde kunstschatten van Heeswijk bovenmatig veel heeft opgebracht en dat voor vele weinig van beteekenis zijnde voorwerpen prijzen werden besteed, die waarlijk exorbitant mogen genoemd worden.

De bewindvoerder van Heeswijk heeft ongetwijfeld de belangen der erfgenamen van den Bogaerde gediend met in onzen tijd, waarin zoovelen belust zijn op hetgeen maar oud is of schijnt, al heeft het innerlijk nog zoo weinig waarde, de collecties van Heeswijk te verkoopen, daar het toch best mogelijk is, dat spoedig eene reactie ontstaat tegen deze verzamelmanie en dan zouden de veilingen van Heeswijk zeker heel wat minder opgebracht hebben.

Gelukkig zijn de voorwerpen der verzamelingen van Heeswijk, die werkelijk kunststukken waren, bijna alle voor ons Vaderland behouden gebleven, doordien zij voor verschillende musea of openbare instellingen

van ons Rijk werden aangekocht en is bijna alleen datgene, wat weinig innerlijke waarde had, naar het buitenland gegaan.

Dit is een troost voor menig een, wien het aanvankelijk veel leed deed, dat de collecties van Heeswijk tegen den wil van den erfflater onder den hamer werden gebracht.

De laatste veiling van Heeswijk, die op 23 September l.l. en volgende dagen te 's Hertogenbosch plaats had, betrof allerhande voorwerpen, die van de vorige veilingen waren overgebleven en leverde dientengevolge weinig belangrijks op, behalve dat daarbij ook werd verkocht eene groote collectie teekeningen, prenten, plattegronden en portretten, Noord-brabant betreffende.

Het merkwaardigste daarvan was wel eene verzameling van 350 teekeningen van P. Saenredam, R. Roghman, C. Visscher, J. de Bisschop, Josua de Grave, Val. Klotz, B. van Berckenrode, C. Pronk, P. van Liender, J. de Beijer, A. Rademaker, C. Spilman, A. de Haan, van Blommen, T. Verrijk, G. Lamberts, enz., voorstellende gezichten op verschillende plaatsen en kasteelen van Noordbrabant.

Het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant, dat reeds eene vrij belangrijke verzameling van prenten, op die provincie betrekking hebbende, bezat, werd daarvan kooper voor de som van fl. 890 en zoo werd voorbedoelde collectie voor dat gewest behouden en voor een ieder toegankelijk, wat zij vroeger niet was.

Bedoeld Genootschap werd op dezelfde veiling voor de som van fl. 55 ook nog kooper van 175 plattegronden, gezichten, historieprenten enz. op Grave betrekking hebbende. Een zeshonderdtal portretten van Noordbrabanters kocht het voor fl. 32 en eenige teekeningen, die toegeschreven worden aan de kunstschilders Abr. van Diepenbeeck en Theod. van Tulden, respectievelijk voor fl. 16 en fl. 11.

De Rijksarchivaris mr. A. Bondam kocht op meerbedoelde veiling voor het Rijksarchief in Noordbrabant aan een ouden plattegrond van Willemstad, zeer fraai op perkament uitgevoerd, voor fl. 32; 300 plattegronden, gezichten en historieprenten van Bergen op Zoon voor fl. 110 en 70 idem van Willemstad voor fl. 46; 250 kaarten van de provincie Noordbrabant en verschillende gedeelten dier provincie kocht hij voor fl. 155 en ruim 150 bouwkundige teekeningen, grondteekeningen, ontwerpen van gebouwen, kerken, stations, waterleidingen, enz., in onderscheidene gemeenten van Noordbrabant staande, voor fl. 16.

De gemeente Breda kocht voor haar archief voor de som van fl. 260, 280 plattegronden, gezichten, historieprenten, enz., op die stad betrekking hebbende.

Er is dus van hetgeen van de laatste veiling voor Noordbrabant van belang was, heel wat voor die provincie behouden gebleven en de openbare verzamelingen, waarin het is terecht gekomen, zijn er veel door in waarde gestegen, want voor de topographie van Noordbrabant is het gekochte van

veel belang. Zoo is dan de verzamelzucht van de heeren van den Bogaerde niet alleen ten goede gekomen aan de beurs hunner erfgenamen maar ook aan allen, die eene studie maken van vroegere toestanden in Noordbrabant.

Van de verzamelingen van Heeswijk is nu nog alleen maar overgebleven die der munten en penningen. Naar men zegt zal zij te Amsterdam onder den hamer komen. Wellicht worden dan ook nog verkocht de gebrande glazen, die zich thans nog in de ramen van het kasteel Heeswijk bevinden en meerendeels uit allerlei bijeengevoegde stukken en brokken bestaan.

De veilingen van Heeswijk hebben wellicht nog deze goede zijde gehad, dat menigeen daaruit zal hebben geleerd, dat men beter doet voor openbare instellingen kunstvoorwerpen te verzamelen dan voor zichzelf; men heeft toch op die veilingen kunnen aanschouwen, dat de wensch van den erflater ten aanzien van collecties al vrij kort na zijnen dood niet meer geëerbiedigd wordt.

's Bosch, Sept. 1902.

A. VAN SASSE VAN YSSELT.

Korte Mededeelingen.

De Vereeniging »Huis van Meerten» te Delft heeft goedkeuring verkregen van hare statuten. Hierin wordt alleen als doel genoemd het in onbezwaarden eigendom verkrijgen van het perceel Oude Delft No. 199. zoodat over de bestemming van het huis niets is bepaald. De bedoeling schijnt te zijn het huis tot een museum in te richten.

Het bestuur van De Consistory of Wolfendahl Church te Colombo zond door bemiddeling van Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk aan den Bond een oproep om bijdragen voor de restauratie van de in 1749 aldaar door de Hollanders gestichte kerk. Er kwam nog 133 pst. te kort, welk bedrag volgens een later bericht door een belangstellend particulier ter beschikking is gesteld van den Minister van Binnenlandsche Zaken. De restauratie wordt op 866 pst. geschat.